

Eesti säästva arengu riiklik strateegia

Säästev Eesti 21

SE21

Eesti säästva arengu riiklik strateegia Säästev Eesti 21 on välja töötatud riigi pikaajalise säästva arengu üksikküsimuste läbitöötamise asjatundjate komisjoni (säästva arengu komisjon) 20.juuni 2001 otsuse alusel. Koostamist korraldas konsortsium Tallinna Pedagoogikaülikooli (praegu Tallinna Ülikool) juhtimisel.

Vabariigi Valitsus kiitis Eesti säästva arengu riikliku strateegia Säästev Eesti 21 heaks 17.märtsil 2005

Riigikogu kiitis strateegia heaks 14.septembril 2005 (RT I 27.09.2005, 50, 396)

Välja andnud: Eesti Keskkonnaministeerium

Elektroniliselt leitav: <http://www.envir.ee/2847>

Info: Ülle Vaht, e-post: ylle.vaht@envir.ee

Kujundus ja küljendus: OÜ Arhitektuuri Domeen

Trükitud: 100% vanapaberist valmistatud paberile

ISBN number 9985-881-29-X

Eesti säästva arengu riiklik strateegia

Säästev Eesti 21

Riigikogus heaks kiidetud 14.septembril 2005

Tallinn 2005

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	4

I Peatükk

Kontekst ja eesmärgid	9
Kontekst	9
Eesmärgid	13
EESMÄRK 1: EESTI KULTUURIRUUMI ELUJÕULISUS	13
EESMÄRK 2. HEAOLU KASV	17
EESMÄRK 3: SIDUS ÜHISKOND	22
EESMÄRK 4: ÖKOLOOGILINE TASAKAAL	25
Tekkivad seosed eesmärkide poole liikumisel	29
Kokkuvõte	32

II peatükk

Eesti arenguvalikud	35
Sissejuhatus	35
Jätkustsenaarium	36
Konservatiivne arengutee	38
Sotsiaalne partnerlus	40
Kokkuvõte	42

III Peatükk

Sünteesstsenaarium: Eesti kui teadmusühiskond	45
Stsenaariumi tunnused	45
Eeldused	47
Positiivne mõju	48
Ohud	49
Hinnang jätkusuutlikkusele	49

IV Peatükk

Tegevussuunad	53
Sissejuhatus	53
Tegevussuund A: Riigivalitsemise kujundamine teaduspõhiseks	54
Lähteolukord	54
Rahvusvaheline kogemus	55
Võimalik lahend Eestile	56
Tegevussuund B: Teadmusühiskonna intellektuaalne ja sotsiaalne tugi	60
Haridus	60
Teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon (TA & I)	67
Loodussuhted	70
Sotsiaalne tugi teadmusühiskonnale	63

Sissejuhatus

Säästev Eesti 21 (SE21) on arengustrateegia, mille koostamise aluseks oli Vabariigi Valitsuse 24.07.2001 protokollilise otsusega nr. 33 kinnitatud ja hankelepingus Nr 2-11-13/146 esitatud lähteülesanne. Lähteülesande kohaselt on SE21 *Eesti riigi ja ühiskonna arendamise strateegia aastani 2030, sihiga ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad edukusenõuded säästva arengu põhimõtete ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega*. Vastavalt lähteülesandele ei ole SE21 akadeemiline uuring, vaid eesmärkide ja tegevussuundade väljapakumine, mis võiksid olla aluseks ühiskondlikule kokkuleppele Eesti jätkusuutliku arengu osas. Tegu on kogu ühiskonnaelu haarava arengukavaga, mitte üksnes ökoloogilistele küsimustele suunatud strateegiaga. Lähteülesande kohaselt on SE21 ühiskonna teravikkäsitlus, mis *ei süüvi ühegi kitsama eluala spetsiifilistesse probleemidesse, vaid määratleb Eesti kui teraviku liikumise suhteliselt üldistel skaaladel, nagu: individualism-solidarsus, mobiilsus-püsivus, avatus-suletus, innovaativsus-traditionaalsus jne*.

SE21 selge fookus on Eesti jätkusuutlikkus, strateegia põhiülesanne on vastata küsimusele – mida tuleks teha tagamaks Eesti ühiskonna ja riigi edukas toimimine ka pikemas perspektiivis? Strateegia mõteks on pakkuda teid ja lahendusi erinevate subjekti-

de kooskõlastatud tegevuseks Eesti jätkusuutlikkuse tagamisel. Kuna SE21 lähtub pikemast (30 aastat) ajahorisondist, ei saa ta olla vaid tänaste mureküsimuste-keskne, strateegia oluliseks sihiks on kujundada ühiskonnas selliseid võimeid ja mehhanisme, mis tagaksid Eesti jätkumise ja edu ka uutes ja ootamatutes oludes. Arvestades paratamatult muutuvat keskkonda, ei ole SE21 kavandatud nn valmisproduktina, dokumendina, mis peale vastuvõtmist saab ühemõtteliseks tegevusjuhiseks. SE21 on kavandatud tagasisidestatud ja perioodiliselt iseennast korrigeeriva ühiskondliku protsessina, omamoodi ühiskonna enesejuhtimise mehhanismina. SE21 tuumaks on (ühiselt väärtustatud) arengueesmärgid, mille realiseerimisele on oodatud panustama väga erinevad subjektid ning mille saavutamiseks kasutatakse eri allikatest pärit ressursse.

Kõrvuti SE21 lähteülesandega olid strateegia koostamise alusmaterjaliks:

1. Euroopa Liidu liikmesmaades ning teistes riikides väljakujunenud põhimõtted rahvuslike säästva arengu strateegiate (RSAS) koostamisel. Alates 1992. aastal Rio de Janeiro peetud ÜRO Arengu- ja keskkonnakonverentsi soovitusel koostada rahvuslikke arengustrateegiaid on paljudes riikides sedalaadi dokumendid välja töötatud, kujunenud on teatav traditsioon strateegiate koostamiseks säästva arengu kontekstis. Kuna selles valdkonnas valitseb siiani tähelepanuväärne mitmekesisus nii sisu-

lises kui hinnangulises plaanis, on ka eri riikide RSAS dokumendid küllaltki eripalgelised.

2. Euroopa Liidu säästva arengu strateegia põhimõtted, vt veebileht <http://www.europa.eu.int/comm/environment/eusssd/index.htm>

3. Säästva arengu (*sustainable development*) paradigma raames väljakujunenud mõisteaparaadist ja lähenemistest, samuti Eestis läbiviidud säästva arengu alastest analüüsidesid ja käsitlustest.

4. Eestis juba koostatud arengukavad ja strateegiad, milliseid meie andmetel on üle 60.

5. Kaasaegsed ühiskonnateoreetilised käsitlused, mis püüavad suhestada ja mõtestada lääneliku ühiskonnamudeli sotsiaalset, majanduslikku ja ökoloogilist arengut, selle riske ja väljakutseid (U.Beck, A.Giddens, M.Castells jt)

SE21 koostamise põhimeetodiks olid eksperthinnangud, mis põhinesid vastavates valdkondades varem läbiviidud uurimistöodel ning kogutud andmestikel. Vastavalt lähteülesandele uute uuringute läbiviimist SE21 ei sisaldanud. SE21 ettevalmistamisel töötas 5 ekspertrühma, milles osales üle 50 eri eluvaldkondade asjatundja. Paralleelselt ekspertrühmade tööle toimus strateegia põhiseisukohtade läbiarutamine sotsiaalsete partnerite, huvigruppide ja avalikkusega. Ekspertgruppide-välise partneritega toimus kokku 32 seminari, ümarlauda, diskussiooni-üritust. Paljud arutelude käigus välja pakutud seisukohad on lülitatud käesolevasse dokumenti.

Töö I etapi (märts-mai 2002) sisuks oli strateegia üldskeemi defineerimine ning olulisemate kontekstuaalsete (globaalsete ja Eesti-sisete) mõjufaktorite ja arengutrendide määramine, millest Eesti seisund 30 aasta perspektiivis sõltub. Töö II etapi (juuni-august 2002) sisuks oli rahvuslike arengueesmärkide määramine koos mehhanismide pakkumisega eesmärkideni jõudmiseks. Töö III etapi sisuks oli eesmärgi iseloomustavate mõõdikute kirjeldamine, eesmärkide vastasmõjude analüüs ning võimalike arengutsenaariumide väljajoonistamine, IV etapi käigus koostati nn sünteesenaarium ning pakuti välja tegevussuunad selle realiseerimiseks.

Strateegia SE21 koostamise viis läbi konsortium, kuhu kuulusid:

Tallinna Pedagoogikaülikooli (TPÜ) Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
TPÜ Ökoloogia Instituut
Eesti Tuleviku-uuringute Instituut
AS Lõhmus, Haavel ja Viisemann,
Eesti Inseneride Liit
Partnerina osales Säästva Eesti Instituut – SEI-Tallinn

SE21 juhtrühma kuulusid: Mati Heidmets, Andres Jagomägi, Ene Kadastik, Marju Lauristin, Mai Luuk, Ahto Oja, Jaan-Mati Punning, Ruuta Ruttas, Külliki Tafel, Erik Terk, Rain Tamm, Raivo Vetik

SE21 töörühmades osalesid:

Toomas Asser , Peeter Ernits, Arvi Hamburg , Leeni Hansson, Mati Ilomets, Jüri Jagomägi, Mari Jüssi, Ülo Kaevats, Mihkel Kangur, Jüri Kann, Tiiu Koff, Erik Kosenkranius, Ilona Kõrgema, Heikki Källu, Olev Liik, Piret Lilleväli, Heino Luik, Leo Mõtus, Heldur Meerits, Kaia Oras, Hannes Palang, Marje Pavelson, Margus Pensa, Ruuben Post, Ivi Proos, Tõnis Pöder, Peep Ratas, Toomas Reisenbuk, Hanno Riismaa, Vello Rosenberg, Juhan Ruut, Lembit Rägo, Georg Tamm, Jaan Tamm, Olavi Tammemäe, Anu Toots, Margus Uudam, Raivo Vilu, Heido Vitsur, Rein Vöormann

SE21 vahearuandeid kommenteerisid:

Irja Alakivi, Andres Harjo, Allan Kokkota, Toomas Liidja, Matti Masing, Toivo Palm, Ülle Puusta, Anne Randmer, Erna Sepp, Enn Siim, Marek Tiits, Lembit Tuur, Arvo Ukleika

SE21 lõppteksti on toimetanud Mati Heidmets, Marju Lauristin, Erik Terk ja Ruuta Ruttas.

SE21 koostajad avaldavad tänu kõigile, kes erinevatel etappidel osalesid ning töö raames toimunud mõttevahetustesse panustasid.

I Peatükk

Kontekst ja eesmärgid

I Peatükk

Kontekst ja eesmärgid

Kontekst

Esimene samm Eesti jätkusuutliku arengustrateegia kujundamisel on olulisemate eelduste ja kontekstifaktorite väljatoomine, millest meie lähikümne areng sõltub.

Ülemaailmsetest arengusuundadest eeldame järgmiste, Eesti arengut mõjutavate trendide jätkumist või süvenemist:

1. Globaliseerumisprotsesside jätkumine ja süvenemine. Avatud turumajanduse areaal laieneb, mis omakorda tähendab rahvusvaheliste korporatsioonide mõju suurenemist, majanduse ja poliitika süvenevat üleilmastumist, teravnevat võitlust tööhõive eest, poliitika süvenevat pragmatiseerumist, ingliskeelse globaalse (majandus-, teadus-, kultuuri-) eliidi järjest tugevamat domineerimist.

2. Lokaalne identiteet väärtustub. Vastureaktsioonina üleilmastumisele tugevnevad lokaalsed ja regionaalsed püüdlused eristuda maailmas levivatest mallidest, väärtustada kohalikku keelt ja kultuuri, lõimida globaalset ja kohalikku. Piirkonnad ja riigid, kellel oma eripära kultiveerimine paremini õnnestub, saavad sellest olulise konkurentsieelise.

3. Rahvastikupilt diferentseerub, individualiseerumine süveneb. Jätkuv kiire rahvastikukasv arengu-

maades vs negatiivne kasv ja rahvastiku vananemine arenenud riikides. Tulemuseks on süvenev väline immigratsioonisurve koos vajadusega lisatööjõu järele. Traditsioonilise peremudeli transformatsioon erinevateks (indiviidikesksemateks) mudeliteks. Väärtuspilt muutub indiviidikesksemaks ja hedonistlikumaks, aeg saab keskseks eluväärtuseks. Perioodiline ümberõpe ja 2-3 karjääri elu jooksul on tavaline elumudel.

4. Tarbimisühiskonna jätkumine, heaoluühiskonna mudeli leviala laienemine. Kuna arenguessursi (energeetilised loodusvarad, tarbimisnõudlus) lähitulevikus jätkub ning avatud majandusruum suureneb, kiireneb ka tootmise-tarbimise ringkäik. Tarbimisvajaduste tootmine muutub järjest agressiivsemaks. Toimub nihe individuaalse heaolu/arenguga seotud teenuste (turism, puhkus, tervis, meelelahutus, nõustamine) osatähtsuse tõusu suunas, eriti eakamate inimeste puhul. Tsentrist levitatavad vajadused vs perifeeria võimatus neid rahuldada saab oluliseks pingesallikaks. Heaoluühiskonna mudeliga "kaetud" piirkonnad laienevad.

5. Erinevuste suurenemine, süvenev polariseerumine. Jätkuv regionaliseerumine – piirkondlike erinevuste (sissetulekutes, elulaadis, hoiakutes) suurenemine nii globaalselt kui ka riigisiselt, arengutsentrite ja perifeeriade eristumine nii majanduslikus kui kultuurilises mõttes. Erinevuste põlistumine ning perioodiline kanaliseerumine vastasseisuks (terrorism äärmusliku vormina). Rahvusvahelise poliitika jõud ja energia kulub (järjest eemalduvate) vastandite/erihuvide

ühitamisele: põhi-lõuna, vaesed-rikkad, globaalne-lokaalne, kasu-keskkond jne

6. Kiirenev tehnologiseerumine. Võtmevaldkondadeks ja arengumootoriteks on jätkuvalt uued tehnoloogiad – IT arendused, biotehnoloogia, sotsiaalsed tehnoloogiad. Internet saab totaalseks suhtluskanaaliks, tehnoloogiline teadus- ja arendustegevus kujuneb tsentrimajanduse võtmevaldkonnaks. Sotsiaalne innovatsioon ehk ühiskonna uuenemine kujuneb samaväärseks tehnilisega, põhimõtteks on – kui (ühiskond) ei uuene, jäädakse maha. Tehnoloogiaerinevused saavad peamiseks veelahkmeks arenenud ja areneva maailma vahel.

7. Tugevnev surve tasakaalustada tarbimisühiskonna varjukülgi. Laienevad aktsioonid ökoloogilise tasakaalu kindlustamiseks (keskkonnakonventsioonid, regionaalsed lepped, kaitseprogrammid jms) ja arenguerinevuste pehendamiseks (Tobini maks, regionalpoliitika, arenguabi), tegevus lokaalsete kultuuride kaitseks ning vastusammudeks anglo-ameerika kultuurimonopolismile (keeleseaduste karmistamine, immigratsioonikvoodid), tugeneb rahvusvaheline globaliseerumisvastane liikumine. Positiivse programmi - ökoloogilisi tehnoloogiaid soosivate majandusmehhanismide pakkumine ja juurutamine.

8. Valupunktide ideoloogia. Arenguprobleemide poliitiline käsitlemine pole jätkuvalt mitte süsteemne ja ettevaatav (ehk säästva arengu paradigma koht), vaid keskendunud üksikutele valupunktidele - AIDS ja immigrandid, terrorism ja kliimamuutused, veepuu-

rus ja haridusuuendused. Üksikutesse valupunktidesse suunatakse ressurss ja aktiivsus, muu jääb tahaplaanile.

9. Strateegiliste kavandajate eelised. Olulise arengueelise saavad jätkuvalt riigid ja ühiskonnad, kes suudavad reageerivalt ehk valupunktide skeemilt liikuda strateegilise kavandamise mudeli suunas, kes pelgalt ei vasta jooksvatele muredele vaid on suuteli- sed püstitama ühiseid ja pikemaajalisi eesmärke ning mobiliseerima ressursse nende eesmärkide saavutamiseks. Avatud ja keerustavas maailmas omavad selgeid eeliseid subjektid (otsustusvõimelised, oma ees- märke realiseerivad) ühiskonnad.

Rahvusvahelise poliitilise konteksti osas on lähtunud järgmistest üldistest eeldustest:

1. Eesti on osa lääneriikide poliitilisest ja majandusruumist. Eeldame, et Euroopa Liidu ja NATO ter- viklikkus ja mõju säilivad.

2. Globaalne tasakaal. Eeldame, et lääneriikide seas ei kujune püsivalt vastanduvaid grupeeringuid, läänemaailma ja Venemaa suhetes ei kujune uut vastasseisu. Arvestame, et nii majanduslikult kui poliitiliselt tõuseb Hiina ja Kagu-Aasia mõju, misjärel kujuneb välja uus globaalne poliitiline, majanduslik ja sõjaline tasakaal.

3. Ökoloogiliste katastroofiolukordade kujunemist me ei eelda. Samas toimub pidev keskkonnanõuete karmistumine.

4. Eesti on avatud ja lõimunud ühiskond. Eeldame, et EL ja NATO-sse kuulumisel hakkab Eesti areng olema oluliselt tugevamalt seotud/mõjutatud maailma poliitilises, majandus-, ja sotsiaalses ruumis toimuvast, eriti Euroopas ja transatlantilises ruumis toimuvast.

5. Kooskõlaline käitumine. Eeldame, et jätkusuutlik arengumudel Eesti jaoks on võimalik sobitades globaalsesse arengusse, mitte püstitades maailmas toimuvat ignoreerivaid või neile vastanduvaid eesmärke.

Eesti võimekust ülakirjeldatud kontekstis jätkusuutlikuks toimimiseks iseloomustavad 2005 aastal järgmised asjaolud:

1. Vastuolu väliskeskonna ootuste ja sisemise võimekuse vahel. Avatud euroruumis on meie põhipartneriteks pika kogemuse ja traditsiooniga riigid ning küpsed ühiskonnad. Sellises kontekstis püsimine ja edukasolek eeldab Eestilt samalaadseid kvaliteete - hästitoimivat demokraatiat, tugevat kodanikeühiskonda, ühiskonna üliluslikkust riigi suhtes, professionaalset riigiparaati, rahvuslike huvide defineerimist ja nende kaitsmist, rühmadevahelist võrdõiguslikkust, kodumaist tippkompetentsi võtmealadel, jõulist välissuhtlust jne. Samas on Eesti võimekus toimida tugeva riigi ja tervikliku ühiskonnana alles kujunemas. Sellest tulenevalt on Eesti jätkusuutlikkuse keskne eeldus iseenda (kiire ja tulemuslik) kehtestamine toimiva riigi ja tegusa/sidusa ühiskonnana. Alternatiiv on eurollidu vähearenenud ääremaa,

kelle peamiseks rolliks on abiraha absorbeerimine ning kelle sõnaõigus otsuste langetamisel on nullilähedane.

2. Ohutaju. Vaatamata taasiseseisvumisjärgse esimese kümnendi kaheldamatule edule on suurel osal eestimaalastest tänaseks kujunenud selge ohutunne seoses Eesti jätkusuutlikkusega. Ühelt poolt on see seotud meie tajutava nõrkusega toimida avatud euroruumis, veelgi tugevamalt aga mitmete Eesti püsimumis küsitavaks tegevate ühiskonnasiseste arengusuundadega: rahvastiku arvuline kahanemine ja rahvatervise halvenemine, ühiskonna sidususe langemine allapoole kriitilist piiri, õrn kultuuriline ja poliitiline identiteet, riigi nõrkus ja arengupiduriks olev haldussuutmatlus jms.

3. Kõrged ootused. Eesti inimeste vajadused ja soovid on oluliselt kõrgemad, kui meie tänane tegelikkus pakkuda suudab. See käib nii majanduslike võimaluste, turvalise elukeskkonna kui sujuva riigivalitsemise kohta. Lähedalejõudmine Euroopa Liidu keskmisele elukvaliteedile on jätkusuutlikkuse huvides vältimatu. Pikaajaline viibimine (ka laienenud) EL viimaste riikide hulgas on Eesti jaoks selgelt destruktivne.

4. Valmisolek kooskõlastatud tegutsemiseks. Ühelt poolt ohutajust ja teiselt poolt pretensioonide suhteliselt kõrgest tasemest lähtuvalt on ühiskonnas kujunenud ootus kooskõlastatud tegevuseks Eesti ühiskonna ja riigi tugevdamiseks ja selle kaudu meie jätkusuutlikkuse tõstmiseks. Teadvustatud ohutunne koos

sooviga arengukiirenduseks on mitmete riikide puhul olnud lähtekohaks ja motivaatoriks ressurside mobiiliseerimiseks ning uute arenguvõimaluste leidmiseks (Iirimaa, Soome). Meie hinnangul on ka Eestis täna olemas piisav ressurss ja valmisolek ühiste sihtide osas kokkuleppimiseks ning nende suunas kooskõlastatud tegutsemiseks.

Lähtuvalt eeltoodud kontekstikirjeldusest ning üldhinnangust Eesti olukorrale on esitatud neli Eesti jätkusuutlikkuse jaoks keskset arengueesmärki. Vastavalt SE21 lähteülesandele on arengueesmärgid "*...säätva arengu põhimõtetest lähtuvad pikaajalised eesmärgid... lähtudes rahvusvaheliselt kontekstist ning Eesti olukorrast*" (lähteülesanne, sisukorra p. 2. 1.)

Eesti arengueesmärkide väljapakkumisel lähtuti järgmistest arusaamadest:

1. Ühised väärtused. Arengueesmärkide puhul peab olema tegu kõige üldisemate sihtidega ehk ühiste väärtustega, mille saavutamine on oluline valdavale osale Eesti inimestest.

2. Püsivus ja jätkuvus. Jätkusuutlikkuse kontekstis püstitatud arengueesmärkide oluline tunnus on nende suunatus püsivuse ja jätkumise kindlustamisele. Selle poolest võivad nad rõhuasetuselt erineda teistes üldistes strateegiates (riiklik arengustrateegia, eelarvestrateegia jt) püstitatavatest eesmärkidest.

3. Olemasolevad eesmärgid. Arengueesmärke ei saa "välja mõelda" ning ühiskonnale peale suruda. Nad

peavad olema ühiskonnas endas olemas, neid saab (diskussioonide, mõttevahetuse) vormis sõnastada ja täpsustada. Nii arengueesmärkide sisu kui sõnastus peavad vastama Eesti ühiskonna enamiku ootustele ja arusaamadele Eesti tulevikust.

4. Siduvus. Püstitada on mõtet eesmärke, mille olulisus on piisav selleks, et eesmärk muutuks siduvaks. Ehk – kokkulepe eesmärgi osas tähendab ka valmisolekut selle saavutamiseks pingutada, tegutseda, ressurssi kulutada.

Alljärgnevalt on esitatud ja kirjeldatud SE21 ekspertide poolt väljapakutud Eesti neli arengueesmärki. Eesmärgid on kirjeldatud järgmiste komponentide kaudu: eesmärgi sisu, eesmärgi komponendid ja möödikud, ohud selle saavutamisele, oodatav sihtseisund aastaks 2030, põhimehhanismid eesmärgi saavutamiseks.

Eesmärgid

EESMÄRK 1: EESTI KULTUURIRUUMI ELUJÕULISUS

■ Sisu

Vastavalt Eesti Vabariigi põhiseadusele peab Eesti riik "tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade". Eesti jätkusuutliku arengu nurgakiviks on eesti rahvuse ja eesti kultuuri jätkusuutlikkus, seda postuleeriv arengueesmärk on fundamentaalse tähendusega, eestluse püsimine on Eesti arengueesmärkide reas esimesel kohal.

Kaasaja teaduspõhine arusaam ei vaatle rahvust kui bioloogilist, ühisest geneetilisest juurest (pärimisest) arenenud hõimlust, vaid kui ühisel kultuuril, ühisel ajalootunnetusel ja keelel põhinevat kultuurilist kooslust. Rahvuse säilimiseks "läbi aegade" on vajalikud ennekõike kultuurilised mehhanismid, mis võimaldavad eesti rahvusliku identiteedi (kultuurilise kokkukuuluvuse) püsimist ja tagavad eesti rahvuskultuurile omaste väärtuste, traditsioonide, käitumismudelite ja elulaa-di elementide edasikandumise põlvest põlve, samuti nende omaksvõtu Eesti uusasukate poolt. Nende mehhanismide tuumaks on rahvuskeelne haridus, rahvuskeelel põhinev kultuuriloom (sh teadus), rahvuskeelse suhtlemise ning rahvuslike kultuuriväärtuste ja käitumismallide funktsionaalsus igapäevases elukorralduses ja kõigis eluvaldkondades.

SE21 kontekstis on eesti rahvuse jätkusuutlikkus väl-

jendatud Eesti kultuuriruumi püsimise kaudu. Eesti kultuuriruum on määratletud kui eesti traditsioonil ja keelel põhinev ühiskonnaelu korraldus. Selle kultuuri kandjateks on ennast eestlastena määratlevad ja eesti keeles suhtlevad inimesed. Eesti kultuuriruumi iseloomustavad eesti traditsioonil põhinevad tavad käitumises, suhetes, elukorralduses. Eesti kultuuriruum on materialiseerunud eestilikus loodus- ja elukeskkonnas, samuti eestipärasel märgilises keskkonnas (suhtluskeeles, sümboolikas, isiku- ja kohanimedes, värvieelistustes, ehitus- ja kodukujundustavades, üldtuntud kunsti- ja kirjandusteostes ning ajaloolistes tegelastes, ajaloolistes tähtpäevades ja kalendris jne).

Seega – Eesti kultuuriruum siinkasutatavas (sotsiaalteaduslikus) tähenduses on oluliselt laiem mõiste kui otsese loometegevuse või rahvakultuuri valdkonnad. See on eestluse eluruum koos kõigi oma komponentide ja atribuutidega. Kultuuriruumi säilimine on eeltingimuseks rahvusliku identiteedi säilimisele, mis omakorda motiveerib nii rahvuskeele kasutamist kui rahvuslike väärtuste au sees püsimist muutavas ja globaliseerivas maailmas.

■ Eesmärgi komponendid ja indikaatorid

Kultuuriruumi jätkusuutlikkuse hindamise aluseks on järgnevad kolm kriteeriumi (alaeesmärki) koos neid iseloomustavate indikaatoritega.

1. Eesti kultuuriruumi ulatus. Indikaatorid: eesti kultuuri kandjate arvukus, nende paiknemine (Eestis,

väljaspool), eesti kultuuri materialiseerumise määr (arhitektuuris, maastikes, märgilises keskkonnas), eesti kultuuri tuntus, tõlgitavus ja levik väljaspool Eestit. Eesti kultuuri jätkusuutlikkuse seisukohalt on esmatähtis eesti kultuuri tuntus ja laialdane kättesaadavus Eestis, ning selle kõrval suurenev eesti kultuuri tõlgitavus ja levik väljaspool Eestit;

2. Eesti kultuuri funktsionaalsus. Indikaatorid: eesti kultuuri elementide (sh keele) kasutusintensiivsus erinevates eluvaldkondades (argisuhtluses, teaduses, hariduses, seadusloomes, poliitikas, tehnikas ja tehnoloogias jne), st kuivõrd eesti keel, eesti kultuurivaramu ja eestilikud traditsioonid, käitumis- ja suhtlemismudelid on juurdunud, vajalikud ja kasutusel igapäevaelus ning ühiskonna erinevate institutsioonide toimimises.

3. Eesti kultuuri ajaline pidevus ja plastilisus. Indikaatorid: kultuurimälu võime toimida minevikukogemuse sidujana tulevikuga, rahvuskultuuri avatus uuele, rikastumis- ja tõlgendamisevõime muutuv maailma kultuuripildis, kultuurimälu (traditsiooni) kestvus ja kõlbulikkus seotuna uute avastustega, uute valdkondade, uue tehnilise keskkonna, uute kultuurinähtuste, uute suhete ja suhtlusviisidega. Eriti eesti keele ja kultuuri tõlkimisvõimelisus (ka tehnilises mõistes) ja tõlgitavus globaliseerumas multikultuurilises keskkonnas.

■ Ohud

Eesti kultuuriruumi säilimist ja seega rahvuse püsivust elujõulisena ohustavad tänases kontekstis eelkõige:

1. eesti keelt kõnelevate inimeste arvukuse füüsiline vähenemine (demograafiline kriis);
2. eesti keele ja kultuuri väljatõrjumine teiste keelte ja kultuuride mõjukuse kasvu tõttu Eesti kultuuriruumis;
3. eesti keele ja kultuuri teatav stagneerumine, kohanematus uue globaalse tsivilisatsiooni (infoühiskonna ja tehnokultuuri) nõuetega, mistõttu väheneb rahvuskultuuri funktsionaalsus ning nõrgeneb motivatsioon tema säilimiseks;
4. eesti keele ja kultuuri labastumine rahvusvahelise rämps-kultuuri mõjul;
5. Ressursside vähesus ohustab paljusid kultuurivaldkondi, mis meie väikese rahva puhul vajavad riigilt tuge. Ressursside puudumine eestikeelse kultuurivaramu talletamiseks ja kättesaadavuse tagamiseks võib kaasa tuua suure osa kultuurimälu kadumise ja kultuuri järjepidevuse katkemise. Erilist tähendust omab kultuurimälu säilitamisele ning Eesti kultuuriruumi jätkusuutlikkusele olulisemate kultuuritekstide (rahvaluulevaramu, kultuuriloolise arhiivi, muusika, eesti kirjandusklassika, eesti kujutava kunsti varamu, salvestatud teatrietenduste, eesti filmide, raadio ja TV arhiivi jms) kättesaadavaks tegemine digitaalkeskkonnas.

■ Soovitatav seisund aastaks 2030

Eesti rahvastikuolukorra stabiliseerumine. Püsi-rahvastik on stabiliseerunud vahemikus 1,0-1,5 miljonit. Toimivad integratsioonimehhanismid, mis tagavad uustulnukate lõimumise Eesti kultuuriruumiga. Eestlus on väärtustatud, Eesti on nooremale põlvkonnale eelistatud elu- ja tööpaik. Eesti elukeskkond on soodus kompetentsi impordiks välismaailmast.

Eesti ja Euroopa kaksikidentiteedi kujunemine. Koos Eesti euroopastumisega, aga samuti tänu Euroopa ja mõningate teiste suurte koosluste vaheliste pingete püsimisele on rahvusliku enesemääratluse ja väärtustamise ("mina olen eestlane") kõrval levinud ka enesemääratlus eurooplasena ("mina olen eurooplane"). Eestlane on nii loomu- kui tegudepärast aktsepteeritud kui eurooplane.

Hääbumishirm on kadunud. Kultuuri kohanemisvõime, st taastootmise mehhanismid ja uuenemisvõime on tasemel, mis võimaldab kultuurivaramu ülekannet ning pidevat täiendamist uutele kultuurikandjate põlvkondadele. Eesti kultuuri dünaamilise tasakaalu ja jätkusuutlikkuse saavutamine suhetes maailmakultuuriga, vabanemine eksistentsiaalsetest hirmudest.

Virtuaalne eestlus. Oluline osa eesti kultuurist on "kolinud virtuaalkeskkonda", paikneb elektroonilis-

tes arhiivides, muuseumides ja raamatukogudes, olles seetõttu rahvusvaheliselt kättesaadav ja tõlgitav teistesse keeltesse, muutudes selle kaudu kättesaadavaks ja mõistetavaks kõigile kohapeal ja ka huvilistele maailmas.

Panustav globaliseerumine. Eesti kogemus rahvuskultuuri ja globaalkultuuri sünteesimisel ja sotsiaaltehnoloogilise oskusteabe rakendamisel levib ning on kasutatav ka väljaspool Baltikumi. Eesti näide on leidnud mõtestamist ja rakendust mitmete väiksemate kultuuriruumide puhul, see on Eesti tunnustatud panus globaliseeruva maailma mitmekesisuse säilitamisel.

■ Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Haritus. Eestis eestikeelse ja eesti kultuuriga seotud, samas kaasaja teaduste ja tehnoloogia arengutel põhineva, eesti kultuuri maailmakultuuriga seostava, rahvusvaheliselt konkurentsivõimelise hariduse tagamine. Hariduse kaudu seotakse rahvuslik identiteet erialalise professionaalsuse, sotsiaalsete oskuste ning globaalse kultuurihorisondiga. Hariduse (sh perekondliku kasvatuse, vabahariduse, meedia) kaudu väärtustatakse rahvusliku (põhjamaise) päritoluga eetilisi väärtusi, traditsioonilist loodussuhet, loomulikku elustiili moodsa elulaadi ja sotsialiseerimisprotsessi osana. Eestilikud (põhja-euroopalikud) kultuurielemendid muutuvad tugevamalt igapäevaelu regulaatoriteks, selle kaudu suureneb inimte-

gevuse kooskõla ja tasakaalustumine keskkonnaga, iseregulatsioon ja enesekontroll, toimub üldise tsiviilseerituse taseme (N. Eliase järgi) tõus.

Refleksiivsus. Eesti kultuuri uuenemisvõime ja kriitilise refleksioonivõime¹ suurendamine. Selle tagab eestikeelse haritlaskonna aktiivne osalus rahvusvahelises ja kodumaises erialases ja avalikus suhtluses, eestikeelse filosoofilise, teadusliku, erialase keele arendamine; erialase ja teadusliku mõttevahetuse ning avaliku ühiskonnakriitilise ja kultuurikeskustelu toimimine eestikeelses meedias. Tulemuseks on eesti kultuuri mitmekesisuse ja sisemise dialoogilisuse suurendamine, uute tähenduste ja tõlgenduste tekkimise stimuleerimine, eestlaste ajalooteadvuse ning maailmapildi moderniseerimine.

Kommunikatiivsus. Eesti kultuuri kasutatavus rahvusvahelises suhtluses ja tõlgitavus teistesse keeltesse ja koodidesse. Sealhulgas mitme võõrkeele oskuse levik Eestis, eesti kultuuri jaoks oluliste arhivaalide ja kultuuritekstide kättesaadavus digitaalses vormis, eesti kultuuri olulise osa tutvustamine ja levitamine põhilistes maailmakeeltes, Eesti ajaloo ja kultuurimälu integreerimine Euroopa ja maailma kultuurimälu ja ajalooteadvusega. Osalemine rahvusvahelistes teaduse-, tehnoloogia- ja kultuuriprojektides, Eesti muutumine oluliseks kohaks maailma kultuurikaardil ja kultuurikalendis. Eesti kultuurivaramu digitaliseerimise, aga ka kultuuri investeerimise ja

kaasaegse kultuuri suurema avatuse abil ületatakse väikese kultuuri paratamatu suletus ja oht enesekeskusele. Erinevalt muust maailmast kasvab tolerants kultuuri-erinevuste suhtes nii siseriiklikult kui laiemas kontekstis. Tänu mitmekesisusele ja tõlgitavusele eesti kultuuri atraktiivsus noore põlvkonna hulgas, aga ka immigrantide jaoks, suureneb. Üldises elulaadi ühetaolisuses otsitakse eripära, mida leitakse rahvuskultuurist.

Innovaatilisus. Kultuuri suurem uuenemisvõime, mille abil eesti kultuur integreeritakse kaasaegsesse tehnoloogilisse tsivilisatsiooni, selle kaudu mõtestatakse maailmas keskseid teemasid – geneetikast kuni moslemi-maailmani, toimub uute suhtlusvormide leidmine. Areneb eesti kultuuri võime tuvastada ja oma kultuuri arendamisel loovalt ära kasutada kaugete, meid ajaloos mõjutanud kultuuride elemente, aga ka kaasata uusi teaduslikke ja tehnoloogilisi ideid, globaalseid mõjutusi ilma oma identiteeti kaotamata. Eesti kultuuri innovaatilisus, uute ideede ja tähenduste genereerimisvõime suurenemine rahvusvaheliselt arvestataval tasemel on Eesti osapanus üldkultuuri ning muutub oluliseks teguriks Eesti omapära ja atraktiivsuse suurendamisel ning kultuurivahetuse stimuleerijaks. Eesti kultuuri eripära (sh kohaliku eksootika peamiste elementide) säilitamine muutumises, võimaluste säilitamine vabadeks ja õigeteks valikuteks on võti Eesti ja eestlase tuntuks (kui selles eripäras keskkonnas kasvavast individist).

¹ Kultuuri võime iseennast kriitiliselt analüüsida ja hinnata

EESMÄRK 2: HEAOLU KASV

■ Sisu

Heaolu on defineeritud kui inimeste materiaalsete, sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldatus, millega kaasnevad võimalused ennast teostada ja oma püüdlusi ning eesmärke realiseerida.

Indiviidi väärtustava lääneliku maailmavaate seisukohalt on indiviidi heaolu väärtus iseeneses. Ka Brundtlandi Komisjoni sõnastatud säästva arengu definitsioonis on esitatud mõtteviis, mille kohaselt üks põlvkond ei halvendaks oma heaolutaotluste realiseerimisega järgmiste põlvkondade võimalusi.

Ehkki püüdlisel heaolule tuleb arvestada ka teiste väärtustega ja tekivad keerukad eetilised dilemmad (vastutus kõige elava ees, ühtede indiviidide, kasvõi vähemuse, heaolu ohverdamine teiste heaolu saavutamiseks, kultuuris fikseerunud kollektiivsete väärtuste ohverdamine indiviidi heaolu eest), on raske ette kujutada demokraatliku ühiskonna arengumudelit, mille raames takistatakse inimeste loomulikke tungi oma heaolu suurendamiseks. Loomulikult on heaolu sisu ajas muutuv, teatud ulatuses kultuuri, hariduse ja kasvatuses kaudu ka muudetav.

Kuigi heaolu on toodud definitsiooni alusel indiviidiga seotud mõiste, omab tema üldine tase tähendust ka

ühiskonna või territooriumi indikaatorina. Heaolu tõus võimaldab jõuda olukorrani, kus Eesti on elu-, töö-, ja eneserealisatsiooni kohana piisavalt väärtustatud. See on omakorda eelduseks kultuuriruumi elujõulisuse jt eesmärkide realiseerimisele.

Eesti praegune seisund on heaolu vaatepunktist tõlgendatav kaheti. Globaalsest seisukohast hinnatuna on tegemist pigem kõrgema kui madala heaolutasandiga ühiskonnaga. Regionaalselt (Põhja-Euroopa kontekstis) on tegemist madala heaolutasandiga maaga. Teiste sõnadega – vaatamata positiivsele dünaamikale valitseb *tugev heaolu defitsiit*. Eestlased ja ka teised Eesti elanikud ei võrdle oma heaolutaset mitte arengumaadega, vaid Euroopa Liidu riikide ja eriti Põhjamaadega. Heaolu defitsiit puudutab eriti tugevalt heaolu majanduslikku komponenti (Eesti SKP *per capita* on praegu võrreldavates hindades umbes 40 % EL keskmisest), aga ka teisi komponente, eriti just turvalisust. Samas Eesti edasise arengu *potentsiaali* mõõtvad indikaatorid (näiteks majandusliku konkurentsivõime indikaator) on rahvusvahelises võrdluses enamikus oluliselt paremad, kui meie heaolunäitajad. Heaolu defitsiidi, eriti tema majandusliku, tarbimisvõimaluste piiratusega seostuva komponendi teravdatud tajumisel on nii positiivseid kui negatiivseid järeleid. Positiivseks on see, et inimesed, kes pole oma heaolutasandiga rahul, on nõus selle tõstmiseks pingutama. Kui mitte järelejõudmine, siis vähemalt lähemalejõudmine (*catching-up*) foonimaadele on Eesti

ühiskonnas aktsepteeritav motiiv, mis peaks aitama vältida stagnatsiooni. Samas – tugevdatud areng individuaalse heaolu ja just selle tarbimisele suunatud komponentide tõstmiseks võib mõjuda pidurdavalt nii heaolu enda mõiste evolutsioniseerumisele (üldine suund: kvantiteedilt kvaliteedile) ja tekitada ohte, et individuaalse heaolu tõus võib toimuda teiste oluliste eesmärkide arvel.

■ Eesmärgi komponendid ja indikaatorid

Heaolu on jaotatud kolmeks komponendiks, mida võib käsitleda ka heaolu saavutamise alleesmärkidena.

1. Majanduslik jõukus. Indikaatorid: rahaliste sissetulekute suurus pereliikme kohta ja sissetulekute struktuur; tarbimiskulude suurus pereliikme kohta ning nende kulutuste struktuur (baasvajadustele kuluvate kulutuste osatähtsuse tase);

2. Turvalisuse tase. Indikaatorid: tervislik seisund, haigestumise risk, kuritegevuse määr, töökaotamise oht, stressi leviku määr. Eelnevad näitajad on põhimõtteliselt mõõdetavad ka erinevate integreeritud turvalisuse indeksite kaudu.

3. Võimaluste mitmekesisus (eneseteostuseks, rekreatsiooniks, sotsiaalseks suhtlemiseks). Indikaatorid: reaalne töönädala pikkus, tööga rahulolu, ajakasutus (nn seotud aja osatähtsus), võimalused arendavaks ajakasutuseks.

(Majandusliku jõukuse abil on teatud ulatuses võimalik ka teist ja kolmandat eesmärki "osta". Need võimalused on aga piiratud - sel juhul tekib ühiskonna jaoks ebaefektiivset nn surrogaattarbimist, näiteks nõudlus

liigsete turvateenuste järele või siis looduse muutumine atraktsiooniks).

■ Ohud

1. Kui heaolu ei tõuse piisavalt kiiresti, siis (eriti kombinatsioonis keskkonna atraktiivsuse mitteküllaldase arenguga) võib see viia massilise noorte lahkumiseni. Eriti vananeva ühiskonna tingimustes võib see tuua kaasa katastroofilisi tulemusi.

2. Materiaalse heaolu tagamisega ei saada hakkama. See võib kaasa tuua sellised järelmõjud nagu tervise jätkuv halvenemine või taastugevnev keskkonnasurve, kultuurikeskkonna lagunemine.

3. Mitmetel põhjustel (sh võimetus viia läbi küllalt resultatiivset haridus- ja väljaõppereformi) ei suudeta minna üle järgmisele, innovatsioonipõhisele majandusarengu etapile. Kallineva majanduse juures toob see kaasa mitte ainult heaolu kasvu pidurdumise, vaid raskeid sotsiaalseid kaasnähteid (näiteks seoses võimaliku tööpuudusega).

4. Infrastruktuuride kallinemine (vajame, eriti ökoloogiliste piirangute tugevnemise juures, suuri investeeringuid, mis muudavad tootmise kalliks) vähendab majanduse konkurentsivõimet koos sellest tulenevate eri laadi negatiivsete järelmõjudega.

5. Turulejõudmise tõrked oluliste sihtmaade turgudel näiteks dumpingu-süüdistuste ja nendega kaasnevate meetmete kaudu.

6. Väliskeskkonna šokid löövad Eesti-taolist avatud majandust tugevalt.

7. Võivad tekkida küllalt pikad perioodid, kus majandus kasvab, aga tööhõive mitte.

8. Teenindusmajanduslik areng võib olla suhteliselt raskesti „seeditav“ traditsioonilistele põllumajanduslikele ja eriti tööstuslikele regioonidele (Kirde-Eesti).

■ Soovitatav seisund aastaks 2030

Inimeste majanduslik jõukus ja elatustase on aastaks 2030 vähemalt 80 % praeguste EL liikmesriikide keskmisest² ning jätkub potentsiaali (haridustase, väljaõpe, rahvusvahelistumine, innovatiivsus) ka edasiseks arenguvahe vähendamiseks ning pikemas perspektiivis EL keskmisest ettejäudmiseks. On kadunud „vaese sugulase“ mentaliteet võrreldes Põhjamaadest naabritega. Eesti majanduse koht konkurentsivõime pingereas ületab ka aastal 2030 mõnevõrra elatustaseme pingerea kohta. Eesti on suutnud vältida Euroopa nn perifeeriamaa (kontsentreerumine odavamale ja lihtsamale produkti tootmisele või oma loodusvarade ja looduskeskkonna odav väljamüük) staatust.

Majandusareng toimub etapiliselt. Ehkki nn postmaterialistlike väärtuste esilekerkimise teatud ilminguid on märgata juba lähiperioodil, jääb Eesti areng lähema 10-12 aasta jooksul siiski veel suhteliselt elatustaseme tõusule orienteerituks. Liigset majanduskesksust tuleb sel perioodil püüda tasakaalustada tarbimiskultuuri ja elukvaliteedi tõusu propageerivate aktsioonidega (alternatiiviks suhteliselt primitiivne materiaalne, hedonistlik tar-

bimine ja kommertsliku vaheldusrikkuse tagaajamine), samuti ökoloogilisust ja sotsiaalset sidusust kindlustavate poliitikatega. Võib eeldada, et juba esimesel perioodil (10-12 aastat) toimub märgatav edasimineku mõnede turvalisuse komponentide osas (eelkõige kuritegevuse vähenemine), samas mitmed teised, nagu ületõtamise oht ja stress, on jäänud arenenud maadega võrreldes ikkagi kõrgeks. Töönädal jääb esialgu suhteliselt pikaks. Elukeskkonna kvaliteedi ja atraktiivsuse tõus saab edaspidi olema varieeruv, rahvusvahelise suhtluse ja majandusarenguga seotud elementides kiire, teiste elementide osas (nt sotsialismi-aegsete linnaosade rekonstrueerimine) tulenevalt vahendite piiratusest aeglane. Perioodi teisel poolel (orienteeruvalt aastatel 2015-2020) hakkab toimuma aga oluline rõhkude ümberpaiknemine. Elanikkond hakkab turvalisuse ja mitmekesisuse komponente oluliselt enam väärtustama, vastavalt sellele muutuvad nii finantseerimiseelised kui inimeste isiklikud käitumistavad.

Turvalisuse osas ei erine Eestis olukord aastal 2030 oluliselt Lääne- ja Põhja-Euroopa maadest, tõsi küll, mõningate elementide osas võib täheldada olulisemat progressi alles aastatel 2020-2030. On loodud inimväärne turvavõrk riskigruppidele, samas töökaotusohu on jäänud suureks. Rahva tervis on paranenud ja eluea pikkus oluliselt tõusnud. Aastal 2030 on keskmine eluiga tõusnud 77-78 aastani.

Võimaluste mitmekesisuse vaatepunktist on aastaks

² Ilmselt ei toimu sel ajal möötmine mitte praeguse SKT indikaatori alusel, vaid ühiskonna majanduslikku suutlikkust paremini iseloomustavate näitajate alusel.

2030 suurel osal töötajatest oluliselt hägustunud selge vahejoon tööaja ja vaba aja vahel. Suurenenud on loominguulisust nõudvate elukutsete osatähtsus. Firmades väärtustatakse loominguulisust, stimuleeritakse inimeste õppimist ja suhtlust erinevates võrgustikes. Järsult on laienenud nii vaba aja veetmise viisid ja vormid (eriti vanuritel), osalemine erinevates vabatahtlikes üldkasulikes ettevõtmises, õppimist ja meelelahutust ühendavad tegevusvormid. Pakutavate intellektuaalsete teenuste ring on laienenud. Linnakeskkonnad on välja arendatud mitmekesiste ja atraktiivsetena, ka looduslikus olekus olevas keskkonnas on mõeldud inimkülastuse ja inimtegevuse võimalustele. Eesti on kujunenud "Põhjamaade Dubliniks", st kohaks, kus on võimalik ühendada mitmekesine ja mõnus elu ning vaba aja veetmine kaasaegse rahvusvahelise tootmise ja äriga.

■ Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Järgnevalt on esitatud omavahel osaliselt seotud põhimehhanismid, mis aitavad eesmärkide suunas liikuda.

Orientatsioon väliskeskkonnatrendidele vastavale ja samas Eestile sobivale majandus- ja tööhõivestruktuurile. Taoliseks majandusstruktuuriks saab olla ekspordiorientatsiooniga ja sektoriaalselt mitmekesine teenindusmajandus. Teeninduskeskne majandus on paindlikum ja jätkusuutlikum kui seda oleks suurtööstusele baseeruv majandus. Seda nii kitsalt majanduslikus, tööhõivelises kui ka ökoloogilises mõttes. Teenindust ei käsitleta seejuures tema kitsa, eluvaldkondliku teeninduse

tähtsuses, vaid laialt, teenindussüsteemide loomise ja käigushoidmisena, kuhu võib kuuluda ja peabki kuuluma ka erinevaid tööstuslikke komponente. Majandussuhtluse geograafiat laiendatakse teadlikult - lisaks praegu domineerivale majandussuhtlusele Põhja-Euroopa maadega lisandub tihenev suhtlus ülejäänud EL-iga ja majandusliidritega ülejäänud maailmas. Taastiheneb majandussuhtlus Venemaa ja ülejäänud SRÜ majandusruumiga, kusjuures Eestis asuvad ettevõtted saavad lülituda Lääne kapitali abil toimuva Venemaa majanduse moderniseerimise teenindamisse.

Teenuseid eksporditakse nii interneti kaudu, nende otse otse osutamise teiste maade territooriumil kui osutamisega oma territooriumil. Lisaks tavapärasele turismile (mille teenuste spekter laieneb) on Eesti haaranud olulise koha ka tervishoiu, hoolde, koolituse ja muude teenuste osutamisega teiste maade elanikele oma territooriumil. Soodustavaks asjaoluks on, et suhteliselt palju Põhjamaade inimesi on kolinud pikemaks või lühemaks ajaks elama Eestisse. Nende teenuste osas liigub rõhuasetus aegapidi odavuselt ja talutavalt kvaliteedilt kallimatele ja kõrge kvaliteediga teenustele.

Oma loodusvarade kasutamisel baseeruvad majandussektorid puhvrina. Eesti tuleviku majandus ei baseeru suures ulatuses iseenda loodusvaradele, kuid viimased (mets, ka põllumajanduslik tooraine jm) omavad siiski olulist stabiliseerivat rolli, seda just olukordades, kus rahvusvahelise majanduse langused või tõrked (ükskõik kas majandusliku tõttu või muudel põhjustel - öko-

loogilised probleemid, terrorism jne) võivad ta kasvõi ajutiselt rivist välja viia.

Võrgustumine. Eestis asuvad firmad, ka väikefirmad, lülituvad üha enam rahvusvahelistesse võrgustikesse, hakates neis täitma erinevaid, sh ajapikku üha keerulisemaid ja kallimaid funktsioone. Eesti riik aitab taolisele võrgustumisele oma tugimeetmetega kaasa, kasutatakse ära ka EL-i vastavaid võimalusi. Osaliselt toimub võrgustumine naabermaa Soome firmade ja institutsioonide vahenduse kaudu.

Tehnoloogiline areng. Siirdumine investeringukeskest majandusest innovatsioonikesksesse majandusse. Eesti majanduse järk-järguline kallinemine (mida kiirendas liitumine EL-iga) ei võimalda jääda pikemalt tuginema odavale tootmissisendile ja väliskapitali odava tootmissisendiga (madalad palgad, odav tooraine, madalad ökoloogilised nõuded) sissemeelitamisele. Tootmises ja eriti ekspordis peab madaltehnoloogiliste toodete ja teenuste arvel suurenema kõrg- ja nn kesk-kõrgtehnoloogiaprodukti tootmine. Selle saavutamiseks on vaja spetsiifilist tugipoliitikat, mida saavad edukalt teostada vaid avalik sektor ja erasektor koos. Poliitika peab tugevdama ettevõtete seoseid ülikoolide ja uurimisinstituutidega, aitama luua kõrgtehnoloogilisi kooslusi ja toetama üldse ettevõtete innovatsioonialast koostööd, looma riskikapitali-instrumentid, toetama üleminekut uuritudelt toote- ja tehnoloogiaarendusele, soosima uuendusi, aitama siseneda tehnoloogiainfo võrgustikesse. Et-

tevõtete investeringud toote- ja tehnoloogiaarengusse, ka rakendusuuringutesse peavad oluliselt suurenema.

Haridussüsteem ja väljaõpe majanduse arengu alusena. Ei majanduse võrgustumine ega üleminek innovatsioonikesksele majandusele pole võimalikud ilma kvalitatiivse hüpeta hariduses ja väljaõppes. Väikeriigile on oluline tagada kogu elanikkonnale põhimõtteline juurdepääs haridusele. Samas peab hariduse, ümberõppe, elukestva õppe jne reformimine olema majanduskeskkonna (eelseisva perioodi) nõudeid arvestav. Siit tuleneb tiheda koostöö vajadus erasektoriga. Õppesüsteem peab olema selline, mis aitab igal töötajal vajadusel juurde või ümber õppida, eriala vahetada jms. See on võimalik vaid kaasaegsete õppetehnoloogiate kasutamise puhul.

Institutsionaalne areng ja riigi ning erasektori koostöö (*public-private-partnership*). Heaolu kujundab mitte ainult majanduse arendamine, aga ka nõutava väljundi saamine tervishoius (tervis kui inimeste turvalisuse põhielement), linnade planeerimisel inimsõbralikuks, kogu Eesti elukeskkonna kvaliteedi tõstmine.

Materiaalse tarbimise liigset domineerimist tasakaalustavad mehhanismid. Eriti perioodi esimesel poolel on vajalik spetsiaalselt kaasa aidata heaolu mõiste arenemisele ja nn mittemateriaalsele (sh kultuurilisele) tarbimisele, ökoloogilistele elulaadimuutustele. See on oluline valdkond meedia, kolmanda sektori ja riigi koostöök.

EESMÄRK 3: SIDUS ÜHISKOND

■ Sisu

Käeolevas strateegias püstitatud esimese kahe eesmärgi (Eesti kultuuriruumi püsimine ja heaolu kasv) saavutamine on võimalik vaid siis, kui nendest eesmärkidest tulenevaid hüvesid naudib valdav enamik elanikkonnast ning nende saavutamise hind ei ole ühiskonna kui tervikorganismi jaoks destruktiivne. Nimetatud eesmärkide realiseerumine on võimalik vaid olukorras, kus nende saavutamisse usub ja panustab absoluutne enamus ühiskonnaliikmetest, ehk siis sidusa ja kooskõllaliselt toimiva ühiskonna puhul.

Kolmas eesmärgipüstitus väljendabki soovi jõuda olukorran, kus kõik ühiskonnaliikmed osalevad jõukohasel viisil hüvede loomisel ning saavad loodust/toodetust ka õiglasel moel osa. Praktikas tähendab see kokkulepitud tegetsemist eelkõige neis sotsiaalelu valdkondades, kus on kujunenud oht pikaajaliste vastasseisude/tõrjutuse kujunemiseks – põlvkonniti edasikanduv vaesus, suletud muulasenklaavid, hariduslik tõrjutus, perifeersete elupiirkondade mahajäämus jms. Sotsiaalse sidususe saavutamine tähendab nii sotsiaalset kui ka regionaalset tasakaalustatust, ülemäära suurte Eesti-siseste erinevuste ületamist.

Sidusus ei tähenda ühetaolisust ega vastandu uuendusmeelsusele, sidus ühiskond sisaldab piisavalt loominguilist ja innovaativilist, mis loob noorele ja haritud põlvkonnale piisavalt motivatsiooni ennast just Eestis realiseerida.

■ Eesmärgi komponendid ja mõõdikud

Sotsiaalse sidususe hindamiseks on esitatud järgnevad kolm alaeesmärki koos neid iseloomustavate indikaatoritega.

1. Sotsiaalne kaasatus. Praktiliselt kogu Eesti elanikkond osaleb väärtuste loomisel ja nende tarbimises, aga ka ühiskonnaarengu kujundamisel. Indikaatorid: Gini indeks, tööhõive määr, töötava rahvastiku ja kogurahvastiku suhtarv, allpool vaesuspiiri elavate leibkondade osakaal, tervisekindlustusega haaratud elanikkonna osatähtsus.

2. Regionaalne tasakaal. Eesti-siseseid regionaalseid erinevused vähenevad, iga Eesti piirkond on leidnud sobiva viisi enda kui elu- ja tööpaiga väärtustamiseks. Indikaatorid: sissetulekute jaotus ja vaesusriski määr regiooni, koolikatkestajaid ja ülikoolidesse sisesaanuid regiooni, regionaalsed eelistused elu- ja tööpaiga valikul.

3. Tugev kodanikuühiskond. Riigi ja erasektori kõrvale on kujunenud tegus kodanikeühenduste võrgustik. Kolmas sektor osaleb võrdväärse partnerina nii poliitiliste otsustuste kujundamisel kui mitmete (sotsiaalse suunitlusega) teenuste pakkumisel. Indikaatorid: kodanikeühenduste arv ja liikmelisus, kolmanda sektori poolt algatatud seaduseelnõud, kolmanda sektori rahastamise dünaamika.

■ Ohud

Eesti ühiskonna sidusust ohustavad tänases olukorras eelkõige:

1. Majandusliku ebavõrdsuse kõrge tase. Gini indeks on Eestis olnud viimastel aastatel ca 0,37, mis on oluliselt lähemal Venemaa kui EL vastavale näitajale.
2. Jätkuv trend Eesti regionaalse tasakaalustamatuse suurenemisele ning perifeersete elupiirkondade "väljasuremisele". Leibkonna liikme netosissetulek aastal 2001 oli Harju maakonnas 33000 krooni, mitmetes Lõuna-Eesti maakondades alla 20000 krooni.
3. Mitmete marginaliseerunud elanikkonnarühmade jõudmine olukorda, millest "tagasitulek" aktiivsesse ellu pole enam teostatav. Pikaajaliste töötute osakaal kõigi töötute hulgas on viimasel kolmel aastal olnud järgmine: 2000 – 45%, 2001 – 48,3%, 2002 – 52,8%.
4. Tekkiv trend "ajude äravooluks", mis pärsib mitmete avalikke hüvesid pakkuvate valdkondade (tervishoid, sotsiaalhoolekanne, haridus jms) jätkusuutlikku arengut;
5. Eesti tööjõuturu raskused kohaneda EL tööjaotusest ja infotehnoloogia arengust tuleneva uue keskkonnaga - töötuse kõrge tase, tööandjate suutmatus pakkuda uusi paindlikke töövorme ja töövõtjate suutmatus neis osaleda. Keskmise tööpuuduse tase on Eestis viimasel kolmel aastal olnud järgmine: 2000 – 13,6%, 2001 – 12,6%, 2002 – 10,3%.
6. Riigiasutuste ja kohalike omavalitsuste vähene haldussuutlikkus, mis muudab avaliku teenuse sageli ebakvaliteetseks ning raskendab ka finantstoetuste taotlemist EL fondidest.

7. Kolmanda sektori vähene suutlikkus ühiskonnahüvide esindamisel, aga ka töökohtade loomisel ja teenuste (haridus-, sotsiaalhoolekanne jms) pakkumisel. Tulemusena jääb oluline sotsiaalne ressurss kasutamata.

■ Soovitatav seisund aastaks 2030

Sotsiaalne kaasatus. Ühiskonna kihistumine on vähenenud, Eesti Gini indeks ei ületa EL riikide keskmist taset, väiksema konkurentsivõimega indiviidide ja toimetulekuraskustes perede jaoks on loodud kolme sektori ühistegevusel põhinevad tugisüsteemid. Sotsiaalhoolekandesüsteem on arenenud tasemeni, kus ühegi olulise elanikkonnarühma sissetulekud ei jää alla EL-s kehtestatud toimetulekumiinimumi. Kvaliteetne tervishoiuteenus on kõigile kättesaadav. Mitte-eestlaste integratsioon on jõudnud tasemele, kus inimese etnilisest päritolust lähtuvad erinevused tööhõives, osalemises poliitikas jms on minimaalsed. Kahe Eesti metafoor on unustatud, selle asemel räägitakse kirjust ja mõnusast Eestist.

Regionaalne tasakaalustatus. Tallinna ja ülejäänud Eestit iseloomustavad olulisemad sotsiaal-majanduslikud näitajad on lähedased. Tööpuuduse tase üheski regioonis ei ületa 8%, tööturu avatust ja paindlikkust tasakaalustab töötururiskide maandamise süsteem. Töösuhetes toimib sotsiaalse partnerluse põhimõte. Loodud on elukestva õppe süsteem, mis pakub tööalast täiend- ja ümberõpet.

Tugev kodanikuühiskond. Kujunenud on mõjus kolmas sektor, mis pakub mitmeid avalikke teenuseid ning osaleb poliitiliste otsustuste kujundamisel. Kodanike osalusprotsent valimistel on vähemalt EL riikide keskmisel tasemel.

■ Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Sihipärane eelarvepoliitika, sh ka tõukefondide vahendite kasutamine. Regionaalset tasakaalustatust suurendatakse perioodi esimesel poolel lisaks Eesti enda eelarvehendite-põhistele sihtprogrammidele ka EL regionaalprogrammide ja EL Sotsiaalfondi rahaliste vahendite toel. Selle tulemusena arendatakse regioonides välja neile sobiv majandustegevus ning piisavalt tugev infrastruktuur, vähendatakse individide ja perede majanduslikku ebavõrdsust ja sotsiaalset tõrjutust. Oluliseks eesmärkide saavutamise vahendiks on tulupoliitika, mille kujundamisel lähtutakse võrdsete võimaluste ideoloogiast, kuid mida täiendatakse ümberjaotamise põhimõttega selliselt, et Gini koefitsient Eestis jõuaks EL keskmisele tasemele ja alla vaesuspiiri elavate leibkondade osakaal väheneks.

Tööturupoliitika. Tööturupoliitikas on pööratud suuna senistelt passiivsetelt meetmetelt aktiivsetele (ümberõppe ja tööturule tagasipöördumise soodustamine), tööturupoliitikale suunatakse eelarvest vahendeid EL keskmisel tasemel. Haridussüsteemi arendamisel lähtutakse tööturunõudluse ja haridussüsteemi vastavuse põhimõttest, välja kujundatakse elukestva õppe süsteem.

Sotsiaalpoliitika. Tõrjutud ja halvemini toimetulevatele sotsiaalsetele rühmadele on loodud toimivad tugisüsteemid, mis võimaldavad nende osalemist tööturul ning parandavad sellega nende heaolu. Peretoetuste ja haridussüsteemi sotsiaalsete funktsioonide (sotsiaalne rehabilitatsioon ja perekeskonna ebavõrdsuse kompenseerimine, elukestev täiend- ja ümberõpe, sotsiaalse toimetuleku õpe), tõhustamise kaudu tõkestatakse vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse põlvest põlve edasikandumine. Tõhusa sotsiaalkindlustuse kaudu välditakse riskirühmade (vanurite, puuetega inimeste, töötute) majandusliku olukorra järsku halvenemist tasemeni, kus nende osavõtt ühiskonnaelust ja kultuurist on vahendite puudumise tõttu tõsiselt pärsitud.

Haldusreform ja partnerluspõhine otsustamine. Oluliseks eesmärkide saavutamise eelduseks on edukas haldusreform, mille tulemusena luuakse suuremad ja haldussuutlikud omavalitsused, mis omavad tugevat eelarvelist baasi ja toimivad koostöös kolmanda sektori organisatsioonidega. Kodanikuühenduste kaudu on poliitika kujundamise protsessi kaasatud erinevad huvirühmad ja lai avalikkus. Olulistele otsustele eelneb nende mõjude mitmekülgne (kaasa arvatud sotsiaalteaduslik) ekspertiis. Tugeva kolmanda sektori tekkimine eeldab senisest oluliselt suuremat riigi toetust sellele nii rahaliste vahendite (maksusoodustused jmt) kui ka koolituse ja arendustegevuse näol.

EESMÄRK 4: ÖKOLOOGILINE TASAKAAL

■ Sisu

Ökoloogilise tasakaalu säilitamine Eesti looduses on meie jätkusuutlikkuse keskne tingimus. Samas on see ka Eesti panus globaalsesse arengusse, järgides printsiipi, mille kohaselt kõikidel elukeskkonna tasemetel peab valitsema tasakaal nii aineringetes kui energiavoogudes.

Üldiseks eesmärgiks on looduse isetaastumisvõime lülitamine looduskasutusse. Keskkonnakaitse põhi-funktsiooniks ei ole ressursside ja looduskeskkonna kaitse, vaid nende harmooniline ja tasakaalustatud haldamine Eesti ühiskonna ja kohalike kooskondade huvides. Eesmärgiks on saavutada olukord, kus inimene ei käsitle keskkonda kui kaitset vajavate objektide kogumit, vaid kui tervikut, mille osaks ta ise on. Sihiks on looduse kui väärtuse ning kui ühiskonna keske arenguresursi kooskäsitlus Eesti üldise edenemise kontekstis.

Eesti ei peaks oma keskkonnakaitse ja –kasutuse plaanierimisel tingimata järgima arenenud riikide keskkonna- ja reostusekeskseid ning tarbimisharjumustele suunatud käsitlusi, vaid lähtuma ka kohalikust traditsioonist ja eripärast. Näiteks Eestile omane maastik kui kultuuripärand võiks olla lisaväärtuseks, mis suudab osaliselt korvata mitmete riikide kõrgemat elatus-

taset ja selle kaudu vähendada ajude väljavoolu. Eesti maastik võiks saada kandvaks elemendiks siinses ökosüsteemis, käsitledes seda kui elukeskkonda, mis haarab endasse kõige muu kõrval ka globaalsed ressursid nagu ilmastiku (kliima), õhu- ja veevalla. Kohalikul tasemel sisaldab aga elukohta koos selle bioloogilise mitmekesisuse, rekreatiivsete ressursside, aga ka vaadete ja muude esteetiliste parameetritega, mille säilitamine ja arendamine on oluline kõigi arengueesmärkide saavutamiseks.

■ Eesmärgi komponendid ja mõõdikud

Ökoloogilise tasakaalu eesmärk on jaotatud kolmeks põhikomponendiks:

Loodusvarade kasutamine viisil ja mahus, mis kindlustab ökoloogilise tasakaalu.

Indikaatorid: looduslike ressursside varude ja taastumisvõime pideval seirel põhinevate ressursikasutuse regulatsioonide olemasolu ja nende täitmise jälgimine (näit. litsentside jagamine nagu praegu kalanduses), taastuvate loodusressursside tarbimise osakaal loodusvarade kogukasutusest, pärandmaastike osakaal.

Seire valdkonnad: Mageveevaru, vee kasutus (linimese kohta), korduvkasutatava vee hulk üldises tarbimises (75%); rannikumere seisund; produktiivse metsa osakaal kogu metsast; bioloogiliselt produktiivse maa osakaal või suhe kogu põllumaasse; taastuvate varude kasutamise osakaal - kasutamine ei ületa loodusliku taastootmist; taastuva energia osakaal kogu energiast.

Saastumise vähendamine. Indikaatorid: saastetavade mõju tootmise korraldamisele; õhu kvaliteet (toksiliste ja kasvuhoonegaaside heitkoguste ja neeldamise (sidumise) suhe; vee kvaliteet (joogivee kvaliteet, mere ja siseveekogude rekreatiivne ja kalandusalane väärutus); jäätmemajanduse tase (jäätmete sorteerimise ja utiliseerimise aste (vähemalt 75% jäätmetest), pakendamaksu osakaal toodangu maksumuses; jääkide osa toodangust; korduvkasutataval toorainel põhineva toodangu osakaal); kogu toote elutsükli keskkonnamõju aste, transpordi struktuur (ühis- ja rööbastranspordi osakaal).

Loodusliku mitmekesisuse ja looduslike alade säilitamine. Indikaatorid: traditsiooniliste maakasutusviiside osakaal, liigilise mitmekesisuse indeks, kaitse- ja Natura-alade osakaal Eesti territooriumist (mitte alla 10%), majanduslikust kasutusest väljas oleva ala osakaal territooriumist (aastaks 2010 vähemalt 5%); pärandmaastike osakaal; investeringud keskkonnakaitsesse ja keskkonnaharidusse (% SKP-st).

■ Ohud

Ökoloogiline tasakaalustatus on esmatähtsaks eelduseks kõikide eesmärkide saavutamisel. Vaatamata selle nõude näilisele lihtsusele ja arusaadavusele on siin peidus ohud, mis võivad muuta selle nõude realiseerimise keerukaks. Eelkõige mõjutavad meid suuresti globaliseerumisest tingitud tendentsid, nagu:

1. võõrandumine traditsioonilisest looduskeskkonnast ja looduskasutusest, imporditud tarbimiskultuur, mis viib Eesti-väliste huvide domineerimisele;
2. tendents linnastumisele tekitab olukorra, kus maastik muutub kitsa huvigrupi jaoks kindlapiiriliseks "iluasjaks";
3. seoses toetust vääriva tendentsiga suurendada taastuvatel loodusressurssidel põhineva toodetava energia osakaalu suureneb samas surve looduskeskkonnale ja bioloogilisele mitmekesisusele;
4. kõrge väärtusega rekreatiivsete alade (eriti rannikualad, sisemaal hinnalised maastikud) sulgemine ja "igamehe õiguse" ignoreerimine.

■ Soovitav seisund aastaks 2030

Eesti keskkonna stabiilne ja teadmistepõhine haldamine. On loodud riskasutust võimaldavad loodusvarade (sh maastikud ja bioloogilise mitmekesisuse objektid) riiklikud registrid ja korrastatud vastav statistika. Toimub integreeritud planeerimine, mille aluseks on keskkonnatasakaalude arvestamine igas eluvaldkonnas, riik toetab keskkonnahoidlike tehnoloogiate eelisarendamist, toimib edukas koostöö riigiasutuste ja erinevate huvigruppide vahel. Loodusressursside kasutuselevõtule kaasnevad eelnevalt koostatud põhjendatud ja suurimat majanduslikku tulu tootavad optimaalse kasutamise skeemid, mis võimaldavad vältida pöördumatuid kahjusid ja raiskamist. Transpordi struktuuris on toimunud märgatavad nihked – on tõusnud keskkonnasõbralikumate transpordiliikide (rööbas-

transpordi) osakaal. Töötab olmeprüügi sorteerimise süsteem ning tööstusele ja transpordile on kehtestatud kõrgemad saastetasud. On sisse viidud säästva tarbimise mehhanism riigihangete, riiklike investeerimisprogrammide jt arengukavade kriteeriumidesse (mille alusel valitakse projektid, millesse investeerida).

Keskkonnakasutuse väärtushinnangud lähtuvad eelkõige ökoloogiliselt tasakaalustatud elukeskkonna säilitamise vajadusest. Maastike planeeringud, mis on koostatud riigi kohta tervikuna, näevad ette, et regionaalselt toimiksid tehnogeenseid ja looduslikke maastikke tasakaalustavad mehhanismid, mis soosivad kõigi elanike võimalusi looduskeskkonna rekreatiivsete ressursside kasutamiseks. Kindlalt on juurdunud printsiip, mis ei luba keskkonnakasutuses toimida riski piiril. Vastavalt teadmiste ja tehnoloogiatega arengule võivad toimuda muutused teatud ressursside haldamises. Riik soosib traditsiooniliste maakasutusviiside (põllu- karjamaad, mets) arengut regionaalpoliitika kaudu.

Eesti on vääriline osaleja globaalsetes ökoloogilistes arengutes. Eesti osaleb põhilistes rahvusvahelistes konventsioonides ja on aktiivne Läänemere regiooni keskkonnaseisundi säilitamise ja parandamise meetmete rakendamises. On loodud Eestist pärit ja piiriülese saaste bilanss-andmebaas, kokku lepitud saaste sihtarvudes ja sellele vastavalt toimub saaste-

maksude ümberarvutamine ja uute määrade kehtestamine. Oluliselt on vähenenud saasteainete (sealhulgas atmosfääri heitmed, pakendid jne) osakaal toodetud materiaalses väärtuses.

■ Eesmärgi saavutamise põhimehhanismid

Haridus. Ühiskond, olles ökosüsteemi osa, peab võtma vastutuse ökosüsteemide harmoonilise arendamise eest. Selle põhieelduseks on eetilise ja teaduslikult põhjendatud looduskeskkonna (elukeskonna) haldamine. Loodusressursi mõistlik majandamine eeldab tehnika- ja loodushariduse kompleksset arendamist, mille puhul peab hariduse struktuur olema praegusest erinev ja loodusharidus peab kõigil õppetasanditel moodustama hariduse orgaanilise osa. Eesti tasakaalustatud jätkusuutliku arengu eelduseks peab olema kõikide ühiskonnakihtide, eriti aga üldpoliitiliste otsuste tegijate ja ametnike loodusteadusliku mõtteviisi süvendamine.

Tehnoloogiline innovatsioon. Registrites olevate ja tuleviku (ka praegu veel rahalisse väärtusesse raskesti ümberarvestatavate) ressursside kasutamisele peavad eelnema investeeringud uutesse tehnoloogiatesse, mis võimaldavad välja töötada ning rakendada optimaalseimad kasutamisskeemid ja arvestavad maksimaalselt loodusliku aineriingi printsiipidega. Loodusressursside kasutuse taseme määrab eelkõige looduskeskkonna isetaastumisvõime.

Samas peab Eesti tegelema tootearendusega suundades, mida toetab meie keskkonnatingimustest ja -väärtustest lähtuv ressurss. Nii tuleb maastike kasutamisskeemide väljatöötamisel ja metsamajanduse arendamisel lähtuda maaelu ja eesti kultuuri säilitamise vajadusest, energeetika pikaajalisel planeerimisel keskkonnasõbralikkusest. Juba täna tuleb kavandada sammud üleminekuks põlevkivijärgsele energeetikale. Eesti loodusressurss on samas oluliselt allikaks vahendite leidmisel tänaste sotsiaalprobleemide lahendamisel ja heaolu kasvu kindlustamisel.

Ökopolitiika. Eestis tuleb välja töötada majanduslikult ja ökoloogiliselt optimaalsed loodusressursside kasutamisskeemid. Esimeseks sammuks on kõiki loodusvarasid ja maastikke hõlmavate registrite koostamine. Loodusressursside kasutamine tuleb korraldada põhimõttel "toormest produktini", arvestades nn puhverprintsipi (mitte tegutseda ohu piiril, vaid jätta varud ootamatuteks olukordadeks). Tuleb luua riiklik jätkusuutliku arengu monitooringusüsteem olemasolevate ökoloogilise tasakaalustatuse eesmärgi komponentide hindamiseks, kasutades nii siiani olemasolevaid looduskeskkonna seisundi seire andmeid, kui lisades uusi struktuure komponentide kõikide indikaatorite ja mõõdikute hindamiseks ning protsesside jälgimiseks. Loodusressursside kasutamine peab toimuma põhimõttel, et taastuvate ressursside puhul ei ületaks

kasutus nende taastootmisvõimet. Nn fossiilsete või taastumatute loodusressursside kasutamine toimuks põhimõttel, et nende ekspluateerimine oleks kindlustatud selle ajani, kus neid on võimalik asendada mõne teise, näiteks taastuva ressursiga.

Tuleb alustada diskussiooni ja uuringuid kaitsealuste territooriumide paiknemise ja ulatuse osas. Praegune intensiivne kaitsealade laiendamine nõrga ja lõdva haldusjuhtimise olukorras ei ole piisavalt efektiivne. Oluline on looduskeskkonna kasutamist reguleeriva seadlusandluse vastuvaidlematu järgimine.

Maksupoliitikas tuleb rakendada mehhanismid materjalide korduvkasutuse soodustamiseks ja saastetasud saastumise vähendamiseks.

Eesti energiamajandus tuleb ümber korraldada, toetades energiasäästlikku tegevust ja eelisarendades seda. Eelistada tuleb keskkonnasõbralikumaid transpordiliike. Kuna taastuvatest materjalidest energiatootmisega kaasnevad paratamatult maastike kasutamise probleemid – elupaikade häving, täiendav koormus bioressursside kogumisel, müra, rikutud maastik jms, siis tuleb välja töötada mehhanismid, mis võimaldavad kahjulikku keskkonnamõju adekvaatselt määrata ja kompenseerida.

Tekkivad seosed eesmärkide poole liikumisel.

Siinesitatud käsitlus Eesti jätkusuutlikkusest põhineb ülalkirjeldatud neljal arengueesmärgil. Eesti on jätkusuutlik, kui toimub ühiskonnas selgelt tajutav, mõõdetav ja kooskõlaline liikumine kõigi nelja eesmärgi suunas. Ükskõik millise sihiasetuse kõrvalejäämine või sellest kaugenemine tähendab ohtu jätkusuutlikkusele.

Jätkusuutlik on Eesti, kus on kindlustatud eestliku kultuuriruumi püsimine, inimeste heaolu kasv, ühiskonna terviklikkus ja tasakaal loodusega.

Kõik väljapakutud eesmärgid on olulised, ühtegi ei saa teisega asendada. Seetõttu tuleb neid nelja arengueesmärki käsitleda ühtse süsteemina, mille terviklik silmaspidamine ja arvestamine on meie jätkusuutlikkuse alus.

Samas võib teatud ajaperioodil mõne eesmärgi poole liikumine olla ühiskonnas rohkem võimendatud kui mõne teise sihi suunas minek. 1980-te lõpust kuni taasiseseisvumiseni oli selgelt esiplaanil kultuuriruumi säilimisega seonduv, 1990-tel domineeris heaolu ja majanduskasvu temaatika, viimastel aastatel on esiplaanile nihkumas mitmed sotsiaalse sidususe aspektid. Samas on ajutiselt "kõrvalejäänud" eesmärkide puhul tõenäoliselt paratamatu nende võimendatud (kompenseeriv) käsitlus järgmisel ajaperioodil. Süsteem peab oma terviklikkuse säilitama.

Pole raske näha, et püstitatud eesmärgid ise on mõnevõrra vastuolulised, õigemini – ühe eesmärgi suunas või

mendatud liikumine võib pärssida teise saavutamist. Suund kiirele heaolu suurenemisele ei pruugi olla parim ei Eesti kultuuriruumile ega ökoloogilisele tasakaalule, sotsiaalse sidususe esiplaanile seadmine ei pruugi toetada majanduskasvu jne. Küsimuseks on, kuidas sisu ja suunitluse poolest erilaadseid eesmärke üheaegselt silmas pidada ja arvestada. Piltlikult – kuidas joosta korraga nii vasakule kui paremale, olla üheaegselt avatud ja eestikeskne, tagada kiire majandusareng ja tegelik loodushoid jne.

Erinevate eluvaldkondade dünaamika kooskäsitlus on keeruline ülesanne, ilma selleta ei ole aga võimalik tajuda, mida reaalsuses tähendab püüdlus üht või teist tüüpi (majanduslikke, sotsiaalseid jt) resultaate saavutada, millised on selles piirangud ja võimalused. SE21 ettevalmistamise käigus viidi läbi eesmärkide omavaheliste vastasmõjude hindamine (joonis 1), mille sihiks oli selgitada välja erinevate eesmärkide saavutamise käigusnende vahel tekkivad seosed, aga ka määravad faktorid, millest täna sõltub Eesti liikumine jätkusuutlikkuse suunas. Eesmärkide vastasmõjude hindamine omab SE21-s olulist tähtsust, kuna hindamiste tulemusena väljajoonistuvad seospildid on üheks aluseks järgmises osas esitavatele arengualastele valikutele. Iga peatükis 2 ja 3 esitatud arenguvalik-stsenaarium on konstruktsioon ühelt poolt püüdest mingeid siinkirjeldatud eesmärkidest võimendatult ellu viia ja teiselt poolt teatud ideoloogia ja institutsionaalse mehhanismi valikust nende eesmärkide saavutamiseks. Vastasmõjude analüüs aitab mõista juba käivitunud iseregulatiivse arengu loogikat, selles peituvaid

võimalusi ja võimatusi. Stsenaariumide koostamisel on siia juurde toodud ka aktiivne subjektiivne valik, ühiskonna aktiivsema osa püüd arengut ühel või teisel viisil suunama hakata.

Eesmärkide vastasseoseid hinnati nendes sisalduvate komponentide tasandil. Täpsemalt – hinnati ühe eesmärgi võimendatud liikumise mõju teiste eesmärkide komponentidele.

Järgneval joonisel on ülevaatlikkuse huvides analüüsi tulemused esitatud siiski mitte eesmärkide komponentide tasandil, vaid juba üldistatult eesmärkide kui tervikute vaheliste seostena.

Jämedamad seosejooned kirjeldavad joonisel tugevamaid mõjusid, peenemad nõrgemaid. Tugevamateks mõjudeks osutusid järgmised.

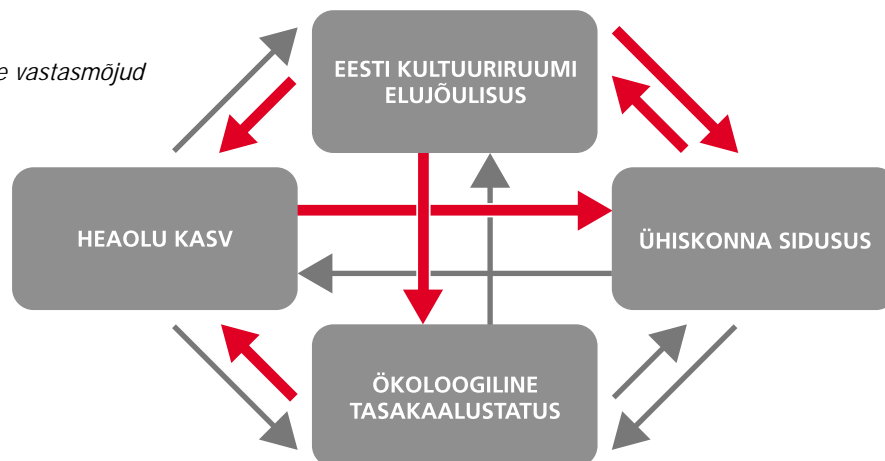
1. Eesti kultuuri(ruumi) mõju ökoloogilisele tasakaalustatusele, sh komponentide tasandil on kõige

tugevam mõju saastumise vähendamisele ja loodusliku mitmekesisuse säilimisele. Tugeva mõju põhjenduseks on arusaam, mille kohaselt just kultuur kui väärtuste ja hoiakute kujundaja on oluline tegeliku keskkonnakasutuse määraja.

2. Eesti kultuuri(ruumi) elujõulisuse mõju Eesti ühiskonna sotsiaalsele sidususele. Mõju hinnati tugevaks kõigi kolme sotsiaalse sidususe komponendi (regionaalne tasakaalustatus, sotsiaalne kaasatus, kodanikuühiskond) osas. Ühine kultuuriline kontekst on omamoodi sidusaineks kultuurikandjate liitmisel terviklikuks ühiskonnaks.

3. Eesti kultuuri(ruumi) elujõulisuse mõju inimese heaolule. Mõju on samuti tugev kõigi kolme heaolu komponendi (majanduslik jõukus, turvalisuse tase, võimaluste mitmekesisus eneseteostuseks ja rekreatsiooniks) osas. Hinnangu aluseks on jällegi arusaam, mille koha-

Joonis 1
Eesmärkide vastasmõjud

selt ühine kultuurikontekst loob turvatunde ja kujundab ühiseid väärtusi.

4. Heaolu mõju Eesti ühiskonna sotsiaalsele sidususele. Komponentide tasandil on suurim mõju sotsiaalsele kaasatusele, eeldusel, et üldine jõukuse suurendamine vabastab inimese aega ja energiat teisteks, ennekõike sotsiaalseteks tegevusteks.

5. Ühiskonna sidususe mõju Eesti kultuuriruumile on oluline kultuuriruumi kõigi kolme komponendi osas. Sidus ühiskond on keskselt eelduseks kultuuriruumi püsimisele.

6. Eesti arengu ökoloogilise tasakaalustatuse mõju inimese heaolule lähtub arusaamast, et ökoloogiline tasakaalustatus kujundab üldise keskkonna, kus me elame – õhk, vesi, maastikud - ning on selle kaudu ka heaolu keskne mõjur.

Vastasmõjude hindamine osutab, et kõige enam mõjutab teisi eesmärgi (ja ka nende komponente) kultuuriruumi elujõulisus, mille mõju hinnati tugevaks kõigile kolmele ülejäänud eesmärgile. See omakorda tähendab, et jõupingutused just selle eesmärgi osas võivad omada kõige tugevamat mõju ka ülejäänute saavutamisele. Seega, tõstes kultuuriruumi elujõulisuse eesmärgi keskselt kohale, andes talle teatud määral tähtsamat osa teiste eesmärkidega võrreldes, on alust potentsiaalselt loota, et paralleelselt saavutatakse vähemalt mõni ülejäänud eesmärgidest või nende komponentidest.

Kõige enam mõjutatuks teistest eesmärkidest osutus

ühiskonna sidususe. Teisisõnu, selle eesmärgi saavutamise on kõige rohkem sõltuvuses liikumisest kolme ülejäänud eesmärgi suunas. Seega, vastupidiselt kultuuriruumi keskselt asetamisele, tähendab Eesti arengutee võimendatud liikumisena sidususe eesmärgi poole üheaegselt nii kõige suurema ressursikulu (kuna mingi "osakese" sidususe saavutamiseks on vajalik panustada teistesse) kui ka ajakulukamat arenguteed (kuna sidususe saavutamiseks on vajalik saavutada enne (kõik) ülejäänud eesmärgid).

Koos vastasmõjude analüüsiga toimus ka viimase kümnenäädil trendide hindamine üksikute arengueesmärki de osas. Pilt kujunes selles osas alljärgnevalt:

Kõige probleemsemaks hinnati arenguid ühiskonna sidususe osas – trend on olnud selgelt sidususe vähenemise suunas nii ebavõrdsuse kui regionaalsete erisuste suurendamise mõttes. Vaid kodanikeühiskonna vaatepunktist võib täheldada teatud positiivset arengut.

Heaolu osas on arengud vastuolulised – jõukuse suurendamine ja vähenemine üheaegselt (olenevalt ühiskonnakihist) koos turvalisuse kahanemise ja eneseteostuse võimaluste suurendamisega. Eesti kultuuriruumi elujõulisus on peale iseseisvumist kindlasti kasvanud, samas on tekkinud uued, globaliseerumisest tulenevad tõsised ohud. Ökoloogilise seisundi osas on toimunud paranemine looduse saastamise vaatepunktist, samas on mõned looduskasutuse valdkonnad (näit. metsaraie) muutunud väga kriitiliseks.

Kõige keerulisemaks hindasid SE21 eksperdid lähiaastakümneteks sotsiaalse sidususe eesmärgi saavu-

tamist, kuna senised arengutrendid on selles valdkonnas olnud püstitatud eesmärkidele vastassuunalised. Samas, lähtudes arengueesmärkidest kui terviklikust süsteemist, tähendab sihtide mittesaavutamine sidususe valdkonnas ohtu kogu Eesti arengu jätkusuutlikkusele.

Kokkuvõte

Ülalkirjeldatud neli arengueesmärki ei ole teistes riikides koostatud säästva arengu strateegiate kontekstis unikaalsed. Ökoloogilise tasakaalu eesmärk koos selle erinevate komponentidega on osa kõikides seni koostatud strateegiates, heaolu kasv ja ühiskonna sidusus on osaks paljude riikide (Suurbritannia, Saksamaa, Austria, Holland jt) strateegiates. Kultuuriruumi püsivuse kui eraldi eesmärgi osas on SE21 seevastu suhteliselt eriline, meie teada ei ole sellist eesmärgipüstitust üheski senikoostatud strateegias. Samas pole raske näha kultuuriruumiga seotud sihiasetuse taga Eesti eripära - ajalooline kogemus, väike ühiskond ja piiratud ressursidega riik – kõik see teeb sellise eesmärgipüstituse just jätkusuutlikkuse kontekstis põhjendatuks ja ka paratamatuks. Lisaks eelpool-osundatud asjaolu, mille kohaselt just kultuuriruumis toimuv on kõige paremaks toeks (või ka takistuseks) teiste eesmärkide saavutamisel.

Lähtudes säästva arengu strateegia koostamise tava-dest arenenud riikides võiks ka Eesti strateegia üles ehitada nõ lineaarselt. Võttes aluseks püstitatud eesmärgid ja nende komponendid, tuleks järgmise sam-

muna koostada tegevuskava igaühe suunas liikumiseks ning lisaks kujundada mõödikute süsteem sellise liikumise monitoorimiseks ja hindamiseks. Selline lähenemine tähendaks aga, et ühiskonna üldine toimimisviis ja regulatsioonimehhanismid jäävad seniseks, toimub lihtsalt võimendatud liikumine mõningate prioriteetsete sihiasetuste suunas.

SE21 koostajate veendumuse kohaselt ei taga senise arengu (lineaarne ja prioriteedipõhine) jätkamine Eesti jätkusuutlikkust. **Eesti jätkusuutlikkuse eelduseks on järgmistel kümnenditel toimuv selge arengukiirendus.** Arengukiirenduse all on mõeldud kiirendust liikumisel kõigi nelja arengueesmärgi suunas, eriti järelejõudmist nii EL keskmistele heaolunäitajatele kui ka ühiskonna sidususe ja toimimisvõimekuse viimist EL riikidega võrreldavale tasemele. Laienenud EL-s püsivalt "viie viimase" hulka jääv Eesti ei ole jätkusuutlik juba seetõttu, et Euroopa avatud võrdlusruumis viibides hakkab järjest rohkem siinseid inimesi endalt küsima – miks just mina peaksin elama ja ennast realiseerima siin, EL mahajäänud ääremaal? Teguvõimsama eliidi lahkumine võib saada kriitiliseks hoobiks Eesti arengule ja jätkusuutlikkusele. Eesti lähikümnendite arenguülesanne on raske ja omamoodi paradoksaalne - **järele jõuda EL elukvaliteedile, säilitades seejuures Eesti kultuuriruumi, oluliselt suurendades ühiskonna sidusust ning tagades ökoloogilise tasakaalu.** See on võimalik, aga mitte senise arengumudeli jätkamise kaudu, vaid paradigmavahetuse teel.

II peatükk

Eesti arenguvalikud

Sissejuhatus

SE21 ekspertide hinnangul on Eesti jätkusuutlikkuse keskne eeldus arengukiirendus järgmistel kümnenditel, mõeldes selle all kiirendatud liikumist kõigi nelja arengueesmärgi suunas. Põhjus on eelkõige seotud meie poliitilise, majandusliku ja sotsiaalse keskkonna muutusega, tulenevalt astumisest Euroopa Liitu. Avatud euroruumis on jätkusuutlik vaid Eesti, kes suudab nii riigina kui ühiskonnana toimida samaväärselt nii vana Euroopaga kui ka Ameerika ja Aasia arenenud riikidega. See ülesanne ei ole lahendatav senise arengutee lihtsal ja mehaanilisel jätkamisel. See ülesanne eeldab uute arengufaktorite teadlikku sissetoomist ja jõulist kultiveerimist.

Lähtuvalt eeltoodud arusaamast viisid SE21 ekspertrühmad läbi analüüsi Eesti võimalikest arengumudelitest, sihiga defineerida arengukiirendust võimaldav ning samas ka jätkusuutlik arengutee (või arenguteed) Eesti jaoks. Analüüsi lähtekohaks oli viimase kümnendi Eesti tegelik ühiskonnakorraldus, mida kõige üldisemalt võib iseloomustada *vähesekkuva riigi* mudelina. Kasutatud on ka määratlusi turukeskne, liberaalne, indiviidikeskne. Tõepoolest, peale taasiseseisvumist said nii majanduses kui ka teistes eluvaldkondades määrava rolli iseregulatsioon ja turusuhted, rõhutati isiklikku vastu-

tust ja konkurentsi ergutavat rolli. Tegelikult polnud ka valikut – just vähesekkuv lähenemine pani ühiskonna tööle, avas individuaalsed ressursid ja viis Eesti võrreldes teiste Ida- ja Kesk-Euroopa maadega vähemalt majanduslikus mõttes suhteliselt rahuldavasse seisu. Samas on üldteada selle tee destruktiivne mõju kasvõi sotsiaalse sidususe osas. Tänapäevane küsimus on – milline oleks Eesti jätkusuutlikkuse jaoks parim viis edasiliikumiseks. SE21 ekspertide hinnangul on tänapäevase Eesti ühiskonnas olemas alged ja eeldused jätkamiseks vähemalt kolmes suunas. Esimene võimalus on praeguse, vähesekkuva skeemi jätkamine. Alternatiivideks jätkustsenaariumile on nihe kas konservatiivsema ja rahvuskesksema mudeli suunas või siis nihe nn sotsiaalsel partnerlusel põhineva ühiskonnakorralduse suunas.

Järgnevalt on esitatud SE21 ekspertrühmade analüüs nimetatud kolme võimaliku arengutee ehk stsenaariumi osas. Analüüs põhineb ekspertide hinnangutel ja rühmatöödel ning sisaldab iga stsenaariumi kasutuselevõtu motiivi ja põhitunnuste kirjeldust, vastavat arenguteed toetavate asjaolude iseloomustust, arengutee realiseerumise mõju/tulemuste kirjeldust nelja arengueesmärgi vaatepunktist, hinnangut stsenaariumi tugevatele-nõrkadele külgedele ning üldistavat hinnangut tee jätkusuutlikkusele.

Jätkustsenaarium

■ **Motiiv**

Läbiproovitud skeem, ei eelda oluliste muudatuste sisseviimist praegusesse elukorraldusse. Lootus, et turupõhine majanduskasv aitab lahendada ka stsenaariumiga seotud kitsaskohad, eelkõige sotsiaalse sidususe osas.

■ **Tunnused**

Turukeskne ühiskonnakäsitus, aluseks on usk üksikindiviidi ratsionaalsusesse ja algatusvõimesse. Efektiivsus, otstarbekus ja kasumlikkus on kesksed mõõdupuud kõigis eluvaldkondades. Suund avalike kulutuste vähendamisele, ettevõtluse toetamine, erakapitali rakendamine ka seni valdavalt avaliku sektori valdkondades (haridus, teadus, tervishoid). Soov jagada riigi ja ühiskonna toimimiseks vajalikud funktsioonid EL institutsioonide ja kohaliku omavalitsuse vahel (Eesti riik on efektiivseks toimimiseks lihtsalt liiga väike).

■ **Toetajad**

Stsenaariumi realiseerimist soodustab Eesti kiire lülitumine maailmamajandusse ning selle hea käekäik. Liberaalne turumajandus annab Põhjamaade sotsiaaldemokraatlikus naabruses mitmeid eeliseid, suurendades mh välisinvesteeringute sissevoolu ja heaolu kasvu. Arengutee selgeteks toetajateks on ettevõtjad, välisinvestorid, aga ka noorem elanikkond ja riskialtid inimesed.

■ **Positiivne mõju**

Stsenaarium mõjub soodsalt majandusarengule ja (majandusliku) heaolu kasvule, küll mitte pikaajalises perspektiivis. Kodanikeühiskonna kujunemist stsenaarium ühelt poolt soodustab (on tunnetatud vajadus oma õiguste kaitseks, huvide esindamiseks jne), teisalt ei pöörata riigi ja ettevõtluse poolt rohujuuredemokraatiale aga erilist tähelepanu. Siiski – eratoetusel kolmandasse sektorisse suurenevad. Eesti inimeste konkurentsivõime suureneb, Eesti integreerub tugevamalt rahvusvahelistesse struktuuridesse. "Nähtamatu käsi" ehk turujõud sunnib kõiki ühiskonnaliikmeid maksimaalsele pingutusele, (summaarselt) valanduv energia on selle stsenaariumi puhul kõigist võimalustest suurim.

■ **Ohud**

Eesti kultuuriruumi püsimine ei ole selle stsenaariumi kontekstis esmatähtis küsimus, individualistlik eluorientatsioon rahvuskesksust ei soosi. Samuti ei suurene sotsiaalne sidusus, rühmadevahelised (majanduslikud, regionaalsed) lõhed süvenevad jätkuvalt. Materiaalsele edule orienteeritud ja samas tugevasti kihistunud ühiskonnas on soodus pinnas kuritegevusele. Teatud ühiskonnagruppide vaesus ja tervete paikondade mahajäämus hakkab võimendama negatiivset demograafilist trendi, süvendades inimkapitali defitsiiti ning suurendades ebaproduktiivseid kulutusi. Suureneb surve kvaliteetse tööjõu sissetoomiseks, mis aga teravdab suhteid tööturul ja suurendab konfliktit-

ohtu ühiskonnas tervikuna. Turukeskne Eesti satub vastuollu oma põhjamaise (sotsiaaldemokraatliku) ümbrusega, kahaneb Põhjamaade toetus Eestile rahvusvahelisel tasandil. Kui majanduskasv peaks pidurduma, satub Eesti selgetesse raskustesse. Sellises olukorras oleks vaja riigi sekkumist, kuna aga riigi roll majanduse reguleerimisel on marginaalne, pole ka väljakujunenud hoobasid, millega majanduse võnkeid tasandada ja kriise lahendada. Ikka on oht jääda odavaks allhankemaaks, kuna puudub sihiteadlik innovatsioonipoliitika, puhas turg seda ei taga.

■ Hinnang jätkusuutlikkusele

Lühiajaliselt (siirdeperioodil) on vähesekkuv stsenaarium tulemuslik, samas ei taga see Eesti jätkusuutlikust pikas perspektiivis. Eesti jaoks kesksed arengueesmärgid (I ja III) jäävad saavutamata, eelkõige sotsiaalse sidususe osas on Eesti juba täna kriitilise piiri lähedal (rohkem Venemaa kui Euroopa). Kannatab inimkapitali taastootmine ja väheneb inimressursi kasutamise efektiivsus, suur osa inimestest jääb väärtuste loomisest kõrvale. Tugev on surve loodusressurside väljakurnamisele.

Jätkustsenaariumiga seotud ohte on tänaseks tajunud märgatav osa ühiskonnast, mistõttu on kujunenud ka eeldused paradigmanihkeks. Nihe võib toimuda kahes suunas, rahvuslik-konservatiivse või sotsiaalse partnerluse arengutee suunas.

Konservatiivne arengutee

■ **Motiiv**

Olukorras, kus väliskeskonna määramatus tõuseb, on konservatiivsus kui püsijäämise strateegia ennast ajaloos korduvalt õigustanud. Euroopa Liitu minek suurendab oluliselt määramatust ka Eesti jaoks, mis teeb põhjendatuks ettevaatliku ja säilitamisele suunatud strateegia omaksvõtu.

■ **Tunnused**

Aluseks on rahvuse-, kodu- ja looduskesksuse ideoloogia, milles rahvuskultuuri ja loodusläheduse väärtused on ühendatud traditsiooniliste konservatiivsete väärtustega (kord, autoriteet, traditsioon, enesedistsipliin, lojaalsus, perekesksus). Sihiks on stabiilsus, mitte muutumine ega areng. Valdav on enesekaitseiline hoiak, soov tõkestada negatiivseid välismõjusid ja võõraste kultuuride, eriti ameerikaliku massikultuuri, ja tarbimisühiskonna mõjusid. Kaitsmise/säilitamise põhiobjektid on eesti keel, traditsiooniline rahvuskultuur ja rikkumatu looduskeskkond, ka traditsioonidel põhinev turvaline ja loomulik elulaad. Selle saavutamiseks luuakse hästitoimiv toetamise ja järelevalvesüsteem ning propagandamasin. Kujuneb selge piir oma ja võõra vahel. "Oma" kaitsmiseks kehtestatakse normatiivide ja piirangute süsteem. Võim on suhteliselt tsentraliseeritud, riigi roll tuntav kõigis eluvaldkondades. Jätksuutlikkust tõlgendatakse kui olemasoleva kaitsmist, ettevaatlikkust muudatuste elluviimisel,

välismõjude tõkestamist. Keskkonda saastava ja seda ohustava majandustegevuse puhul kehtestatakse kõrged preventiivse iseloomuga maksud, rikkujatele saavad osaks karmid karistused.

■ **Toetajad**

Konservatiivsele arenguteele suundumise oluliseks mõjuriks võib saada väline oht Eesti iseseisvusele ja eestluse püsimisele – pikaajalised sõjakolled maailmas, põgenike- ja immigratsioonisurve, Venemaa poolt tulevad ähvardused jm. Stsenariumi võib vallandada ka terav sisemine ohutunne – laialdane veendumus Eesti kultuurilise jätkusuutmatuse osas või ka ökokaastroofi võimaluse teadvustamine (näiteks kavad tuua Eestisse suur hulk võõrtöötajaid või siis leping asutada siia rahvusvaheline tuumajäätmete hoidla). Ka selle arengutee siirdumine veelgi liberaalsemale rajale koos tarbijalikkuse kasvuga võib vastureaktsioonina kujundada soodsa pinnase isolatsionismi ja traditsionalismi tugevnemisele ühiskonnas, mis toetab konservatiivse stsenariumi käivitumist.

■ **Positiivne mõju**

Positiivne on stsenariumi mõju mitmete alaeesmärkide osas – sotsiaalne sidusus suureneb, kultuuri-ruumi hoidmine saab erilise tähelepanu osaliseks, regionaalsed erisused vähenevad, loodusesisund paraneb. Oluliselt paraneb inimeste turvalisus. Majanduslik jõukus ühtlustub, paraku EL-i keskmisest oluliselt madalamal tasemel. Üldine elukorraldus on ra-

hulikum, stressiallikaid vähem kui näiteks jätkustse-naariumi puhul.

■ Ohud

Vastupidiselt ootustele demograafilist kriisi stsenaarium ei lahenda, mõju on pigem vastupidine. Emigratsioonisurve, eriti noorema põlvkonna hulgas, on tuntav. Vaatamata soovitudele käsitleda heaolu komplekselt, mitte pelgalt majanduslikust vaatenurgast, jääb ka heaolu eesmärk saavutamata (pidades silmas soovi jõuda järele EL keskmisele heaolu-tasemele), mis tekitab rahulolematust. Eneseteostuse võimalused on, tänu kultuuriproteksionismile, piiratumad kui "välismaal". Mõnevõrra taastub „kahepaiksuse sündroom“ – avalikult ollakse nii nagu peab, eraelus on jutt ja teod teistsugused. Konservatiivne ja järelevalvest huvituv riik tekitab teisitimõtlejate rühmitusi, kes panevad valitseva mõtteviisi kahtluse alla. Tarbimisvajaduste allasurumine loob aluse salakaubanduse suurenemiseks ja korrupsiooniks. Rahvusvahelise integratsiooni võimalused ja ka inimeste võime kohandada muutustega ümbritsevas maailmas väheneb.

■ Hinnang jätkusuutlikkusele

Stsenaarium on jätkusuutlik püsiva välisohu või sisekriisi tingimustes, suhteliselt jätkusuutmatu aga avatud ühiskonna oludes. Stsenaariumi on raske sobitada eluga avatud euroruumis. Konservatiivse hoiaku omaksvõtt peale liitumist EL-iga tähendab päris kindlasti mahajäänud perifeeriariigi staatust.

Sotsiaalne partnerlus

■ Motiiv

Arusaam, mille kohaselt üha keerukamateks muutuvates tegevustingimustes ei ole võimalik edukalt hakama saada ilma ühiskonnas peituvate väga erinevate huvide ja kompetentside kaasamiseta otsustamise, teisalt soov ületada võõrandumishäired radikaalse detsentraliseerimise ja demokratiseerimise kaudu.

■ Tunnused

Erinevalt turukesksest jätkustsenaariumist ja riigikesksest konservatiivsest stsenaariumist on sotsiaalse partnerluse arengutee tugevalt kodanikuühiskonna keskne. Mudeliks on nn võrgustikuühiskond, kus toimetab palju erinevate huvidega subjekte ning subjektide rühmitusi, kes soovivad poliitika kujundamise protsessis kaitsta oma (eri)huvisid, samas tunnistades, et otsuste kujundamise tingimuseks on ka teiste huvitatud osapoolte kaasamine. Riik loobub otsuste tegemise monopolist, kaasates otsustusprotsessi ühiskonna erinevad huvigrupid. Otsustusprotsess on avalik ja läbipaistev. Avalikku sfääri puudutavad otsused kujundatakse riigi ning kodanikuühiskonna partnerluse põhimõttel, tugev on erasektori, riigi ja kolmanda sektori koostöö majanduses, eriti teenuste pakkumisel. Partnerluspõhimõte on muutunud heaks tavaks ja üldkehtivaks käitumisnormiks. Isegi juhul, kui ühisele arusaamale ei jõuta, nähakse teist osapoolt võrdväärse partnerina,

kellelega tuleb koos elada, mitte aga vastasena, kellele tuleb "nahk üle kõrvade tõmmata". Solidaarsustunnet kultiveeritakse aktiivselt, sh meedia kaudu. Solidaarsuspõhimõtete juurutamist ja kokkulepete sõlmimise mehhanismide sisseviimist toetatakse seadusandlikult.

Erinevus konservatiivsest stsenaariumist on põhimõtteline. Konservatiivse stsenaariumi keskseks subjektiks on tugev ja hierarhiline rahvusriik, partnerlus-stsenaariumi puhul liigutakse vastupidiselt - otsustusmehhanismi jagamise ja hajutamise suunas. Erinevate subjektide vahel sünnivad horisontaalsed kokkulepped, mis on aluseks poliitika elluviimisel. Jõutakse kokkuleppele rahvuslike arenguprioriteetide ning rahvatulu ümberjaotamise põhimõtetes, arvestades kõigi oluliste ühiskonnagruppide huve.

Meedia oluliseks rolliks on selles kontekstis aktiviseerida avaliku huvi tekkimist ning kujundada erinevate arvamuste ühisosa. Suureneb meedia hariv funktsioon, mille sihiks on ühiste arusaamade ja vastastikuse mõistmise kujundamine ning erinevate huvide ning erineva kogemusliku taustaga inimeste kokkuviiimine.

■ Toetajad

Stsenaariumi käivitumise tõukejõuks võib olla Põhja-maade poliitilise kultuuri mõju jätkuv tugevnemine Eestis, aga ka „nähtamatu käe“ või siis konservatiivse stsenaariumi ülevõimendamine, millest johtuv rahulolematu suunab kodanikeühendused aktiivsemalt avalikku ellu sekkuma. Teisalt on stsenaariumi eelduseks riigi

ning majandusolude stabiilsus, piisav heaolu tase ning lai ja toimiv kodanikeühiskond. Partnerlust soodustab konkurentsiloogika mõju nõrgenemine ka äriilmas ja poliitikas, ka siin toimuvad nihked läbirääkimiste-keskse koostöökuultuuri suunas. Suureneb arusaamine sotsiaalse kapitali (usalduse, koostöövõime) olulisest rollist ka majanduse edukuse jaoks, rääkimata demokraatlikust poliitilisest süsteemist. Sellele kohanevad ka inimeste hoiakud: usaldamatus väheneb ja barjäärid madalduvad, enesessetõmbunud ja umbusklikud eestlasest saab naeratav ning kõigiga avatult suhtlev eurooplane.

■ Positiivne mõju

Kaasamine ja partnerlus mõjub inimeste enesetundele tervendavalt, ka (majanduslikke) raskusi tajutakse kergematena olukorras, kus on olemas sotsiaalne toetus ning võimalus oma olukorda selgitada ja argumenteerida. Suureneb kultuuriruumi mitmekesisus, sealhulgas ka mitte-eestilike elementide arvelt (partneriteks on ka teised etnilised rühmad). Sotsiaalse kapitali kasv soodustab positiivselt ja stimuleerivalt mõjuva sotsiaalse keskkonna kaudu inimressursi efektiivsemat rakendamist ning inimkapitali kvaliteedi lisandumist. Vastuvõetud otsustel on ühiskonnas lai toetus, mistõttu nende elluviimine lihtsustub. Sotsiaalne sidusus suureneb märgatavalt, ökoloogiliste teemade piisava tähelepanu all hoidmise tagavad erinevad rohelise värvinguga rühmitused.

■ Ohud

Stsenaarium käivitub aeglaselt, kuna eeldab ühiskonnas kindlate kvaliteetide (väljakujunenud kodanikeühiskond, erisuste talumine, läbirääkimisoskused, madal autoritaarsus) kriitilist massi, aga ka heaolu sellist taset, mis lubab inimestel kulutada rohkem aega sotsiaalsele dialoogile. Keskne oht on seotud ajakaotusega – otsuste tegemise protsess muutub pikaajaliseks, läbirääkimised venivad, paljude otsuste vastuvõtmine võib jääda hiljaks. Eriti pikaajaliste koordineeritud jõupingutusi nõudvate programmide käivitamine on siin suure subjektide arvu ja aktiivselt väljendatavate erihuvide tõttu raskendatud. Kokkulepete mittesaavutamine suurendab ühiskonna konfliktisust, ka lepped ise ei pruugi alati olla ratsionaalsed. Tänu sotsiaalteemaatika väga olulisele kohale pole stsenaarium parim ka kiire majanduskasvu vaatepunktist. Kuna partneriteks on *kõik* osapooled, arvestatakse ka eri rahvusrühmade huvisid. Tulemusena süveneb Eesti ühiskonna multikultuurilisus kõigi siit tulenevate positiivsete ja negatiivsete tagajärgedega.

■ Hinnang jätkusuutlikkusele

Partnerlusühiskond on jätkusuutlik ühiskonnamudel oludes, kus selle toimimise põhilised eeltingimused (heaolu tase, toimiv kodanikeühiskond, dialoogikuultuur, tugevad ühisväärtused) on välja kujunenud. Partnerlusstsenaarium on hästitöötav mudel kultuurilise integreerituse vundamendil, mida Eesti ühiskonnas täna ei ole. Lähtudes arusaamast, mille kohaselt Eesti üks keskseid ülesandeid on järelejõudmine EL elukvalitee-

dile (heaolu, sidususe, loodustasakaalu osas), on Ees-
tile vaja rohkemat kui lihtsalt partnerlusühiskonda.
Eestile on vaja partnerlust koos tugevate arengut kii-
rendavate impulssidega.

Kokkuvõte

SE21 ekspertide hinnangul on jätkustsenaariumi posi-
tiivne mõju Eesti arengule ennast ammandamas, nihe
uue arenguskeemi suunas on paratamatu. Võrreldes
kahte eelpoolkirjeldatud võimalust – konservatiivset ja
partnerlusmudelit – on olukord vastuoluline. Ühiskonnas
on täna selgelt rohkem ootust ja valmisolekut liikuda kon-
servatiivse mudeli suunas, samas Eesti jätkusuutlikkuse
vaatepunktist omab just partnerlusühiskonna tee mitmeid
eeliseid. Lähtudes arusaamast, mille kohaselt Eesti jaoks
on ühelt poolt vajalik arengukiirendus (tuntav lähenemi-
ne EL elukvaliteedile) ja teisalt ka ühiskonna jätkusuut-
likkuse kasv, pole tegelikult kumbki stsenaarium puhtal
kujul eesmärgini viiv. Konservatiivne mudel tekitab välti-
matuid pingeid seoses avatuse ja EL liikmeksõlemisega,
partnerlusühiskonna ülesehitamine eeldaks aga märga-
tavalt rohkem aega ja ressursse kui Eestil kasutada on.
Sellises olukorras tuleb kaaluda võimalusi erinevate lä-
henemiste ühitamiseks, omamoodi sünteesstsenaariu-
mi kujundamiseks, mis üritaks kombineerida ülaltoodud
kolme tee tugevad küljed ning vähendada võimaluste pii-
res neis peituvaid ohtusid. Selliseks stsenaariumiks võiks
olla järgmises peatükis kirjeldatud arengutee teadmus-
ühiskonna suunas.

III Peatükk

Sünteesstsenaarium:

Eesti kui teadmusühiskond

■ Stsenaariumi tunnused

Antud stsenaarium/arengutee kujutab endast püüdu sünteesida kolme eelnevalt esitatud stsenaariumi tugevaid külgi, arvestades seejuures olulisel määral ka rahvusvahelises kontekstis tänaseks väljakujunenud suundumusi. Sünteesstsenaariumi ideeks on lähendada Eestit maailmas kujunemisjärgus olevale teadmusühiskonna (*knowledge based society*) põhimõttele. Selle aluseks on veendumus, et ükski eelpoolvaadeldud kolmest arenguvõimalusest eraldivõetuna ei taga Eesti jätkusuutlikkust. Eesti šansiks on sihiteadlikult kombineerida ühiskonnas juba olemasolevaid algeid ja huvisid (eeldatavalt edupakkuva) teadmusühiskonna mudeli elementidega.

See on mudel, mille sisuks on:

1. Teadmusjuhtimise ja õppiva organisatsiooni põhimõtete omaksvõtt ja juurutamine nii riigivalitsemises kui avalikus ja erasektoris, poliitiliste otsuste allutamine ratsionaalsele kalkulatsioonile ja tagasisidestatud analüüsile.
2. Kompetentse ekspertiisi ja avalikustatud tagasisi-

de jõuline sisseviimine valitsemisse, sihiga avastada ja korrigeerida ohtlikke trende ja vigu, viia sisse arenguvajadustest lähtuvaid korrektsioone nii finantspoliitikasse kui teiste valdkondade otsustustesse, sõltumata seejuures erakondlikest ja grupihuvidest.

3. Tagasisidestatud ja teadmuspõhise juhtimise aluseks on kokkulepped Eesti arengusihptide osas, samuti neid sihte toetavad strateegilised arengukavad. Arengukavade ja neil põhinevate poliitiliste otsuste (sh seaduste) ettevalmistamine toimub koostöös sõltumatu te uurimis- ja analüüsikeskustega nii kodu kui välismaalt (ülikoolid, sõltumatud uurimiskeskused), samuti koostöös kodanikeühenduste ja omavalitsustega. Lühiajaliste taktikaliste otsustuste ning "keskpikkade" kavade aluseks on pikaajalised arenguanalüüsid ja strateegiad.

4. Juhtimise aluseks olevad kokkuleppelised arengukavad kujunevad eri osapoolte dialoogi tulemusena, dialoogi sisuks pole mitte niivõrd huvide konkurents, kuivõrd terviklike ideede ja visioonide võrdlemine ja ühitamine. Dialoogi aluseks on vastava valdkonna (maailma) parim teadmine, rahvusvahelise kogemuse analüüs, Eesti kohta käiv usaldusväärne andmestik ja selle üldistused. Valdcondlikkus asendub sünteesivate lahendustega.

5. Toimub ratsionaalse, informeeritud valikutel ja õppimisvõimel põhinev inimese- ja ühiskonnakäsitluse kultiveerimine, teadmiste ja analüüsi väärtustamine. Teadmiste ja harituse juurdekasv ja selle efektiivne rakendamine arenguessursina leiab tunnustust rahvusliku prioriteedina.

6. Innovatsioonipõhisesse arenguetappi (Porteri järgi) liikumine saab tugeva riigipoolse toetuse. Erinevalt senisest vähesekkuvast lähenemisest kujundatakse välja selge riiklik poliitika, mis pole suunatud stabiilsusele ja säilitamisele (konservatiivne stsenaarium) vaid kokkulepitud arengueesmärkide saavutamisele. Riiklik poliitika on suunatud Eesti ühiskonna võimekuse tugevdamisele siirdumaks teadmusühiskonna radadele, aga ka teadmusühiskonna võtmevaldkondade – haridus ja teadus, innovatsioon, arendustegevus – edendamisele. Kuna kogu mudeli võtmeks on ühiskonnasuhete ümberkorraldus, on keskel kohal just sotsiaalse innovatsiooni edendamine.

7. Toimub globaalses riskiühiskonnas (U. Beck'i järgi) edukaks toimimiseks vajalike käitumisstrateegiatega järkjärguline omaksvõtmine, sealhulgas hajutatud vastutuse ning sõltumatute ekspertiisikeskuste rolli osas, samuti riikliku poliitika subjektide ning valdkondlike subjektide (mitmesuguste ekspert- ja huvigruppide võrgustikulise koostöö) osas.

8. Hariduse kujunemine ka praktikas elukestvaks õpeks, mis on suunatud isiku loovuse ja õppimisvõime maksimaalsele arendamisele ning probleemide nägemise, analüüsi ja lahendamise oskuste kujundamisele varasest lapseeas kuni kõrge vanuseni. Õppekavas pööratakse erilist tähelepanu strateegilise mõtlemise ja tegutsemise, kriitilise refleksiivsuse ning koostöövõime arendamisele. Kujundatakse riskide hindamise ning riskiolukorras käitumise oskusi. Luuakse hariduse ja tööturu tagasisidestuse mehhanismid.

9. Laieneb meedia võimaluste kasutamine arengudebattide algataja ja foorumina. Tulemusena võimendub inimeste ja institutsioonide kriitilise refleksiooni võime, mis on selle arengumudeli määrav komponent.

10. Eesti võimalik versioon liikumisest teadmusühiskonna poole kombineerib/säilitab ülalvaadeldud (ja ühiskonnas toetust omavate) arenguteede positiivseid elemente. Piltlikult - konkurentsi energiatvallandav toime kombineerituna dialoogikultuuriga ühiskonnas ning eestiliku kultuuriruumi väärtustamisega.

Teadmusühiskonda teistest arengumudelitest eristavaks tunnuseks on eelkõige püüd allutada poliitilise otsustuse kujundamise protsess süstematiseeritud teadmisele Eesti ja maailma kohta, luua mehhanismid selle teadmise loomiseks ja kasutamiseks. Teadmusühiskonna ideaaliks on oma arengut ratsionaalselt kavandav ja kavandatut kooskõlastatult realiseeriv ühiskond. Riik on selle kavandamise ja realiseerimise üks (ja sugugi mitte ainus) osapool. Teadmuspõhise ühiskonna "enesejuhtimise" peamiseks instrumendiks on strateegiline kavandamine ehk erinevate ja piisavalt informeeritud osapoolte poolt kokkulepitud eesmärgiasetused, tegevusprogramm eesmärkide realiseerimiseks, aga ka mehhanismid programmi enda tegevuse käigus korrigeerimiseks. Peamine erinevus jätkustsenaariumist on püüd arengut teadmispõhiselt programmeerida ja tagasisidestada (vs usk iseregulatsiooni), erinevus konservatiivsest arenguteest on rõhutatud avatus ja põhimõtteliselt detsent-

raliseeritud otsustusmehhanism (vs hierarhiline otsusekujundus), erinevus partnerlusühiskonnast on soov asendada eri partnerite huvidepõhine (ja väga kestev) dispuut teadmispõhiste otsustega, mida kõik osapooled ka järgivad. Piltlikult on see ühiskonnamudel, mis suudab kasutusse võtta tänasest mitmekordselt rohkem kollektiivset mõistust, kus jõud ja raha läheb poliitiliste otsuste ettevalmistamisele, mitte vigaste otsuste tagajärgede silumisele.

Teadmusühiskonda ei saa "sisse astuda", samas on võimalik luua eeldusi selle mudeli järkjärguliseks juurdumiseks ka Eestis.

■ Eeldused

1. Esimene eeldus liikumiseks teadmusühiskonna suunas on laialdaselt aktsepteeritud veendumus, et ükskõik milline eespoolvaadeldud kolmest (või mingist muust) stsenaariumist ei suudaks Eestit soovitasse olukorda (euroopalik elukvaliteet ja jätkusuutlikkus) viia. Hinnang Eesti tänasele olukorrale tuleb ümber defineerida. Mitte "tubli ja edukas" ega ka "vaene ja väeti". Hoopis siiani hakkamasaanu, kellel samal viisil jätkates avatud euroruumis suuri šansse oma edu säilitamiseks ei ole.

2. Arusaam, et arengukiirendus pole pelgalt sisemaine kogutoodangu kasv. Arengukiirendus on ühiskonna kui terviku jõudmine jätkusuutlikku seisundisse, selge liikumine *kõigi* oluliste arengueesmärkide suunas. Arengukiirendust on võimalik realiseerida vaid kriitili-

se hulga huviliste, toetajate ja panustajate olemasolul ning nende toetajate kaasamise kaudu otsustusprotsessi. See tähendab nii osalejate kui otsustajate ringi põhimõttelist laienemist, ühelt poolt maailmatasemel ekspertide omavate rühmade ja isikute arvelt, teiselt poolt ühiskonna erinevate huvigruppide osalemise kaudu.

3. Eesti tuleviku nägemine osana maailmast, avatuse väärtustamine. Samas ka Eesti enda piisav väärtustamine elu- ja tööpaigana ning sellest johtuv soov panustada Eesti kui terviku arengusse. Poliitiline ja ühiskondlik tahe muuta Eesti areng vaimsete ressursside efektiivsel kasutamisel põhinevaks ühispingutuseks.

4. Kuna tegu on kvalitatiivse muutusega juhtimismeetodites ja poliitilises kultuuris, siis tähendab see omamoodi traditsiooni murdmist. Sellele võib kaasa aidata teatav ühiskondlik vapustus, "äratav kriis", näiteks majanduskasvu langusest või haldussuutmatusest tingitud ja laialt-tajutud oht Eesti arengu pidurdumiseks, Eesti langemiseks rahvusvahelises võrdluses mahajääjate hulka. Kriis, mis mobiliseeriks suure osa tegijaist panustama Eesti arengu kiirendamiseks.

5. Keskselt faktoriks on arenguteed toetava ja eestvedava, samal ajal teadmusühiskonnas juba "seesoleva" eliidi olemasolu, kes on ühtlasi piisavalt motiveeritud panustama Eesti ühiskonna edendamisse. Teadmusühiskonna eliit pole sugugi nn majanduslik kõrgklass, vaid haritud ja rahvusvahelise kogemusega uue põlvkonna teadus-, majandus- ja poliitilise elu ve-

dajad, kes võtavad vastutuse teadmusühiskonda jõudmise eest, mõistes, et see on praktiliselt ainus tee Eesti jõudmiseks Euroopa tippriikide hulka nii tootlikkuse kui sotsiaalse heaolu taseme poolest.

6. Teadmusühiskonna stsenaariumi juurdumisele on toeks nii EL institutsionaalne surve kui tihenev konkurents EL liikmesriikide vahel, aga ka EL, USA, Hiina jt Aasia riikide võistlus globaalsel tasandil. Stsenaariumi mõjutab soodsalt rahvusvaheline keskkond ja positiivsete mudelite olemasolu teistes väikeriikides (endiselt Soome ja Iirimaa heade näidetena).

■ Positiivne mõju

1. Otsustuste kujunemisel väheneb kodukootud tarkuse, emotsioonide ja grupihuvide osakaal, tasapisi tuleb kasutusele vastava eluvaldkonna parim teadmine, ükskõik millisest maailmajaost see pärit on. Liikumine huvipõhiselt teaduspõhise otsustamise suunas võiks saada Eesti oluliseks arenguimpulsiks.

2. Teaduspõhisus kiirendab üleminekut innovatsioonikesksele majandusele. Tänu kõrgtehnoloogilise ja teadmispõhise majanduskasvu mudeli rakendamisele suureneb Eesti majanduse tootlikkus ja ühiskonnaliikmete heaolu. (Paralleelselt tuleb lahendada tööhõimamisküsimused (*low-tech*) ja madalalpalgalistes tööstusharudes (toiduainetetööstus, energia-, puidu- ja mööblitööstus, tekstiili- ja valmisriietetööstus) tekkinud probleemid).

3. Stsenaarium annab tugevaid positiivseid impulsse Eesti kultuuriruumi avardamisele, selle funktsionaal-

suse ja innovaatilisuse suurenemisele. Teadmispõhine ühiskond eeldab kõigi ühiskonnaliikmete informeeritust ja kaasatust aruteludesse, mis aktiveerib eesti keele kasutajate kontakte omavahel ja uute tähenduste (terminite, mõistete) intensiivset kujunemist erinevate valdkondade sees ja kokkupuutealadel.

4. Võrgustikupõhise otsustusmehhanismiga kaasatakse suur osa ühiskonna eri valdkondade subjekte, mis suurendab osalust ja sidusust.

5. Süsteemne lähenemine ühiskonna, majanduse ja looduskeskkonna arengule rõhutab terviklikku, ökoloogilist käsitlust ja rakendusi ning soodustab nii looduskui inim- ja kultuurikeskkonna arengute terviklikku mõistmist ja käsitlust. Tulemusena tõuseb ökoloogiline teadlikkus, mis soodustab sihipäraselt looduskeskkonna olukorra arvestamist, tasakaalu ja mitmekesisuse väärtustamist mitte ainult makrotasemel, vaid ka igapäevases käitumises.

6. Mõju on soodne regionaalarengule, sh mitmekeelsete paindlike hõivevormide ja asustusvormide arengule, tulemusena kogu Eesti elukeskkonna ja elukvaliteedi ühtlasele tõusule.

7. Positiivne on mõju ökoloogilise tasakaalu eesmärgi saavutamisele, aluseks innovatiivsele ökomajandusele ja teaduspõhisele tootmisele üleminekuks.

8. Eneseteostusvõimaluste mitmekesisus suureneb harituse tõusuga ning innovatiivsete tegevusalade liisandamisega. Laieneb uue interaktiivse meedia kasutus rekreatsioonis. Tulemusena suureneb Eesti kui elu- ja tööpaiga atraktiivsus noorte jaoks.

■ Ohud

1. Esmaseks ohuks on kultuuriruumi liiga kiire rahvusvahelistumine, sh inglise keele muutumine mitmete eluvaldkondade valdavaks suhtluskeeleks. Eesti atraktiivsuse suurenemisega suureneb ka surve kultuuri globaliseerumisele ja rahvusvahelistumisele, mis toob adekvaatsete vastumeetmete puudumisel kaasa ohu emakeelse kultuuri muutmiseks "museaaliks".
2. Ohuks on digitaalse ja kultuurilise lõhe süvenemine eri elanikkonnarühmade vahel, passiivsesse virtuaalmaailma põgenenud noortekultuuri ja traditsioonilise elulaadi kapseldunud "vanadekultuuri" marginaliseerumine aktiivsele osalusele ja innovatsioonile orienteeritud ühiskonnas.
3. Oht on, et innovatiivsed ja strateegilised ideed ei osutu piisavalt "tõlgitaks" igapäevaelu keelde, mis võimaldaks nende muutmist inimeste jaoks arusaadavaks ja haaravaks. Raskused tekivad (Eestis kohati laialtlevinud) isikutevaheliste, ametkondlike ja professionaalsete suhtlusbarjääride ületamisel. Nende ohtude vältimiseks on vajalik arengustrateegiatega siduda kommunikatsioonistrateegiad ning koolitusprogrammid.
4. Ohuks on politiseeritud ametnikkonna vastuseis ja ringkaitse, professionaalide ettepanekuid ja ideid käsitletakse jätkuvalt lihtsalt mürana.
5. Ohuks on ühiskonna eelmistest arenguetappidest pärit suur kihistumine ja "vaesuse getod", mille likvideerimiseks on vajalik sotsiaalsete üleminekumeetmete (sh sotsiaalse rehabilitatsiooniga seotud sotsiaal-

abi) eriprogramm. Ohuks on sotsiaalse tõrjutuse lookaalne kontsentratsioon traditsioonilise ekstensiivse tootmise (põllumajandus ja kaevandused) regioonides, mis samuti nõuab spetsiaalsete programmide rakendamist regionaalsete arenguerinevuste tasandamiseks ja lisaressursse kohalike kogukondade arenguks.

■ Hinnang jätkusuutlikkusele

Vaatamata ohtudele ja probleemidele on meie hinnangul jõuline liikumine teadmusühiskonna suunas praktiliselt ainus Eesti jätkusuutlikkust tagav arengutee. Põhjus: **teadmusühiskond on ainus arengumudel, mis põhineb ühiskonna ja riigi refleksiivsel teaduspõhisel kohanemisel muutustega nii sisekui väliskeskkonnas, luues selleks vajalikud struktuurid (strateegilise kavandamise institutsionaalne ja intellektuaalne tugi) ning kultiveerides refleksiivsust ja kompetentsust kui ühiskonna kesksel kvaliteeti.** Väikeriigi jaoks, kellel puuduvad ressursid ennast jõu abil realiseerida, on kohanemise ja enesejuhtimise tarkus tegelikult ainus viis arenguks ja eduks.

Kindlasti ei ole ka teadmusühiskond ideaalne maailm ega unistuste riik. Samas peaks see mudel (vähemalt teoorias) olema teadlik ka iseenda nõrkustest ja eba-kohtadest, mis on esmaseks tingimuseks neist ülesaamiseks.

Eeldused liikumiseks teaduspõhise ühiskonna suunas saavad Eestis kujuneda järk-järgult. Oluliseks eelduseks on muuhulgas põlvkonn vahetus ühiskonna

võtmesektorites, teadmusühiskonda vedava uue eliidi mõjulepääs avalikus elus, ühiskonna hoiakute ja poliitikate kujundamisel. Eliit, kes suudab ületada eesti kultuuri traditsioonilist suletust ja suhtlusbarjääride jäikust, individualistlikku "töörügamise eetikat", umbuskust ja vaenulikkust "teiste" suhtes, mis kõik kokku vähendab oluliselt Eesti ühiskonna koostöövõimet ja takistab sotsiaalse kapitali realiseerumist arenguresursina. Selle ületamine saab toimuda vaid koostöövõrgustike stimuleerimise, eriti aga haridussüsteemi kaudu koostöötahte ja koostööoskuste ning kommunikatiivsete ja sotsiaalsete oskuste suurendamise teel.

Liikumine teadmusühiskonna suunas ei taandu Eesti arutiseerimisele, nagu infoühiskonna kontekstis toimuvate arutelude käigus võib sageli kuulda. See on ennekõike nihe põhimõtteliselt teistsuguse ühiskonna- ja valitsemiskorralduse suunas, elektroonilise suhtlusvõrgustiku areng on seda mudelit toetava infrastruktuuri üks (kahtlemata olulistest) komponentidest.

Kuna stsenaariumi rakendumine eeldab reforme eelkõige hariduses ning riigivalitsemise kultuuris ja praktikas, aga ka riigi ja (hästiarenenud) kodanikuühiskonna püsivat partnerlust, on stsenaariumi teravlik mõjulepääs tõenäoline järgmisel aastakümnel. Samas saab juba täna alustada sammudega, mis Eestit teadmusühiskonna mudelile lähendavad. Sellekohased tegevussuunad on kirjeldatud järgmises peatükis.

IV Peatükk

Tegevussuunad

IV Peatükk

Tegevussuunad

Sissejuhatus

Eesti kui teadmusühiskond tähendab liikumist sellise arengujuhtimise korralduse suunas, kus arenguvalikute võimalikult keskeks aluseks on teadmised ning kus arenguvalikute tegemisel osaleb võimalikult suur osa Eesti ühiskonnast. Varemkirjeldatud nelja arengueesmärgi osas tähendab see nii kultuuriruumi, heaolu, sidususe kui ökoloogilise tasakaalu osas piisavat teadmusbaasi ning kriitilist massi kompetentseid koostöötajalisi osalejaid. Ideaali pole ka siin olemas, teadmusühiskonna suunas liikumine tähendab samm-sammulisi muutusi vähemalt neljas valdkonnas:

Esiteks – teadmusjuhtimise põhimõtete sissetoomine riigivalitsemisse. Sihiks on liikumine ühiskonna arengut määravate otsuste kujundamisel huvipõhistelt (osa)otsustustelt kaasava ja teadmuspõhise strateegilise juhtimise suunas.

Teiseks – muutused intellektuaalsete ressursside loomise ja kasutamise osas. Kuna tegu on teadmusühiskonna võtmeressursiga, siis nende oluline suurendamine ja maksimaalne ärakasutamine on paratamatu eeldus kogu mudeli rakendumiseks.

Kolmandaks – loodussuhete viimine teadmusühiskonna põhimõtetele vastavaiks.

Neljandaks – teadmusühiskonna suunas liikumisele piisava sotsiaalse toetuse loomine. Ilma milleta sisulist nihet ei toimu.

Ükski nimetatud muutustest ei toimu iseenesest või iseregulaatiivselt, teadmusühiskonna poole liikumise vältimatu eeldus on sellesuunaline riiklik poliitika. “Nähtamatu käsi” siin ei aita. Poliitika on tulemuslik, kui ta toetub ühiskonnas laialtlevinud veendumusele just sellise arengutee vajalikkusest ja Eestile sobivusest.

Samuti ei toimu ükski ülalosalutatud muutustest üleöö, kõik need nõuavad pingutust ja samm-sammulist lähenemist, kõik nõuavad teadmusühiskonna põhimõtete rakendamist teadmusühiskonna enda kujundamisel. Samas selge suunavõtt just sellise ühiskonnakorralduse suunas teeb liikumise mõtestatuks ja loodetavasti ka lühemaks.

SE21 viimases peatükis on välja pakutud tegevussuunad, mis toetavad Eesti liikumist teadmusühiskonna poole. Tegevused on jaotatud kahte rühma – need, mis loovad vajaliku institutsionaalset alust teadmuspõhiseks riigivalitsemiseks ja ühiskonnajuhtimise korralduseks, ning need, mis suurendavad Eesti võimekust teadmusühiskonnana tegutseda.

Tegevussuund A:

Riigivalitsemise kujundamine teadmuspõhiseks

Käesolevaga ei tehta ettepanekuid uute institutsioonide loomiseks ega olemasolevate ümberkorraldamiseks. Alljärgnevalt on pakutud visioon institutsionaalsest süsteemist, mille abil üha keerukamaks muutuva väliskeskonna ja omavahel vastuoluliste arengueesmärkide ruumis võimalikult jätkusuutlikult "navigeerida". Taolise süsteemi loomine ja käivitamine eeldab praegusega võrreldes teistlaadi lähenemist riigivalitsemise praktikale ning eeldab ka mitmeid praegusest erinevaid sotsiaalseid ja poliitilisi hoiakuid ning organisatsioonilist kultuuri. Samas on mitmete maa-de kogemuse baasil võimalik määratleda tänasesse keskkonda sobitava arengujuhtimise põhijooned ning pakkuda ka samme Eestile sobiva mudeli kujundamiseks.

■ Lähteolukord

Teadmusühiskonna vaatepunktist on Eestis hetkel puudu vähemalt kolm selle mudeli keskset komponenti.

Esiteks pikaajaline *terviklik arengustrateegia*. Meil on üle 60 eraldiseisva ja omavahel raskeltühilduva arengukava, millest pole võimalik välja lugeda ei Eesti ühiseid sihte ega tulevikustrateegiat. Ka dokument *Eesti riiklik arengukava EL struktuurifondide kasu-*

tuselevõtuks – ühtne programmdokument 2004-2006 ei saa taoliseks baasdokumendiks olla. Seda kolmel põhjusel:

1. Dokument on majandusarengu keskne, ta ei haara kogu Eesti arenguga seotud probleemaatikat.
2. Dokument on suunitletud vaid neile eluvaldkondadele, mille arengut saab toetada EL tõukefondide kaudu.
3. Dokumendi ajahorisont on lühiajaline.

Teiseks puudub *keskus* (institutsioon, organisatsioon, võrgustik), mis peaks taolise strateegia väljatöötamise, selle elluviimise jälgimise ja strateegia korrigeerimisega tegelema.

Kolmandaks puudub arengustrateegia kujundamiseks vajalik *koostöövõrgustik ja dialoogikultuur*. Kuigi viimastel aastatel on edenenud eri ametkondade ajustrustide koostöö ning huvigruppide kaasamine arengukavade koostamisse, on erinevad arengukavad koostatud vägagi erinevatelt alustelt, nende omavaheline haakumine on nõrk ja avalikkuse kaasamine formaalne. Ebapiisav on ülikoolide, uurimiskeskuste ja erinevate mitteriiklike ajukeskuste potentsiaali kasutamine. Juhtudel, kus seda on proovitud teha, on ametnike ja uurijate mentaliteedi kokkuviimisel tekkinud suuri raskusi.

Liikumiseks strateegilise arengujuhtimise suunas on vajalik luua Eesti arengu üldstrateegiat kujundav ja

haldav institutsionaalne struktuur. Siin on võimalikud mitmed erinevad lähenemised. Kui lugeda strateegia koostamine primaarseks ja selle institutsionaalne korraldus sekundaarseks (luues strateegia näiteks *ad hoc* grupi abil või siis väga paljude olemasolevate institutsioonide koostöös), on põhjendatud alles peale strateegia enda valmimist sellele nn institutsionaalse "keha" loomisele asumine. Teine variant on alustada strateegia väljatöötamist keskse institutsiooni või institutsioonide võrgustiku loomisest, eeldades, et strateegia ilma "peremeheta", elluviimise eest hoolitsejata, tema kohandamisega tegelejata jne, ei osutu elujõuliseks. Eestile sobiva lähenemise valikul võiks abiks olla teiste riikide kogemus.

■ Rahvusvaheline kogemus

Eri maade praktikast võib leida argumente nii esimese kui teise lähenemisviisi kasuks. Esimese variandi poolt räägib liri kogemus 60-test aastatest, kus primaarseks võeti *ad hoc* grupiga (kuhu kuulusid liidrid eri elualadelt - teadlased, tehnokraadid, poliitikud, ametiühingute esindaja, ka välisiirlased) väljatöötatud strateegia³, mis nii poliitiliste parteide kui teiste ühiskonna osapoolte poolt aktsepteeriti ning mille elluviimise abistamiseks loodi terve nn pool-riiklike (*semi-state, parastatal*) institutsioonide võrgustik. Tõsi, selles võrgustikus oli teistest mõnevõrra olulisem üks institutsioon: IDA (*Industrial Development Authority*). Kui

strateegia oli realiseeritud või end ammendanud, kutsuti kokku uus *ad hoc* ajustrust ja koostati uus strateegia järgmisele arenguperioodile.

Soome näide on enam institutsioonikeskne. 60-ndate aastate lõpul loodi Soome Panga rahalisel toel institutsioon nimega SITRA (*Suomen itsenäisyyden juhlarahasto*), kellest sai vedav asutus Soomele arengustrateegia väljatöötamisel, selle ühiskonna liidrite ni viimisel (eriti oluliseks peetakse SITRA strateegilise koolitamise seminare, kus põhimõtteliselt koolitatakse koos nii kõrgametnikke, poliitikuid kui äriilma liidreid) ning osaliselt ka uue arengu võtmelõikude rahastamisele kaasaitamisel (riskiinvesteeringud). SITRA suunaks ei ole mitte ainult kitsalt majandusliku arengu poliitika kujundamine – viimasel ajal tegeleb ta näiteks tõsiselt ka sotsiaalse innovatsiooni küsimustega.

Soome arenguedu põhjendatakse ajuti SITRA eduka arengupoliitilise tegevusega. Mõneti võib seda lugeda ka ülehindamiseks, sest kindlasti pole Soomes SITRA ainus, kes arengujuhtimist kujundab. Pigem on tähelepanuväärne, et erinevatest ajukeskustest tulevad arengustrateegilised seisukohad on küllalt sarnase filosoofiaga, omavahel hästi haakuvad ja ühildatavad. Samuti on nende elluviimisel oluline roll mitmetel teistel institutsioonidel nagu tehnoloogiaagentuur TEKES oma kogu maad katva võrgustikuga, aga ka erakapitalil baseeruvad rahastud jne.

³ Lähedast lähenemist kasutati ka 1980. aastate lõpu nn. rahvusliku kokkuleppe puhul, kus raskuspunkt polnud küll niivõrd pikaajalise arengustrateegia kokkuleppimises kui ähvardava makromajandusliku kriisi vältimise abinõude kokkuleppimises.

Huvitavaid lahendeid võib leida ka teiste riikide praktikast⁴. Nii näiteks on Singapuris arenguvisioni ja strateegiate väljatöötamise initsiaatoriks spetsiaalne peaministri poolt ametisse nimetatud ja tema egiidi all tegutsev "Singapur 21 Komitee" haridusministri juhtimisel (komiteesse kuulub ka parlamendiliikmeid). Mitmes maades on kasutatud konkreetse perioodi arengustrateegia koostamiseks valitsuse poolset tellimust uurimisinstituutidele, kusjuures töö teostamise ettekirjutatud protseduur näeb ette ekspertide kaasamist väljastpoolt "oma" instituuti ja arutelusid huvigruppidega. Eri riikide lahendite "kirevuse" juures võib täheldada siiski mõningaid ühiseid momente:

1. On kujunenud põhimõtteks, et pikaajalist üldstrateegiat pole võimalik edukalt välja töötada vaid ametnike või valdavalt ametnike poolt. Ei tööta hästi ka parteiliselt üheselt määratletava uurimiskeskuse kasutamine strateegia väljatöötajana (see variant mängiti läbi hiljuti Ungaris, kus ambitsioonika nn Szechenyi plaani töötas välja peaministri partei ajustrustina tegutsev uurimisinstituut. Valitsuse vahetamisel jäeti mitmeid selgelt produktiivseid ideid sisaldav plaan kõrvale). Enam võimalusi pakub "istuvast valitsusest" suhteliselt autonoomselt tegutseva institutsiooni, nende kogumi või *ad hoc* töörühma kasutamine.

2. Ühe "strateegiategemise institutsiooni" asemel tundub olevat otstarbekam kasutada institutsioonide võr-

gustikku (seda seisukohta esindas hiljutisel SITRA tegevuse ekspertiisil näiteks maailma üks tuntumaid sotsiolooge Manuel Castells.⁵) Mudel "üks väljatöötaja + teised kaasatavad institutsioonid" tundub olevat kõige tulemuslikum.

3. Tuleb ühendada strateegia orienteeritus teatud kindlale "teljele" (näiteks jätkusuutlikkus) ja laia avalikkuse kaasamine.

4. Väljatöötatud strateegia poliitilist heakskiitu pole otstarbekas korraldada vaid "valmisprodukti" Parlamendile üleandmise teel. Nii võtmeparteide (koalitsioon kui opositsioon) kui teiste ühiskondlike poolte esindajad tuleb protsessi tõmmata juba strateegia koostamise käigus.

■ Võimalik lahend Eestile

Lähtudes SE21 loogikast ei saa Eesti strateegiline arengukavandamine olla ainult valdkonnakeskne (suunatud tehnoloogiaarendusele, integratsiooniprobleemidele vms), mida senine praktika on paraku olnud. Eesti jätkusuutlikkuse vaatepunktist on vajalik terviklik lähenemine, mis püüaks arvestada kõiki olulisi arengueesmärke nende koosmõjus. Terviklikkuse ja erisuheliste sihtide arvestamise huvides on Eestile sobivaim mitte ühekordsete, *ad hoc* kavade kujundamine, vaid püsiva nn rahvusliku arenguvõrgustiku (RA) loomine, mis toimiks ühiskonna strateegilise enesejuhtimise instrumendina.

⁴ Vt. lähemalt Terk, E. Kurik, S. Pikaajalise arengu kavandamine riigi tasandil. Kas Eestil on teistelt maadelt õppida.

⁵ "Eesti Majanduse Teataja" Nr. 7-8 2001, lk. 8-14⁵ Vt. materjal: Evaluation of SITRA completed. SITRA Annual Report 2001

Mis on rahvuslik arenguvõrgustik? Tegu oleks erakondadevälise, poliitiliselt sõltumatu strateegilise arengu planeerimise ühendusega, mis oleks nii pikaajalisi kavasad välja töötav, eri valdkondade strateegiaid ühildav kui ka nende elluviimist jälgiv institutsioon. RA on üles ehitatud võrgustiku põhimõttel, kuhu kuuluvad nii riigiasutuste, erasektori, kodanikuühenduste, poliitiliste parteide kui avalik-õiguslike asutuste (ülikoolid, Teaduste Akadeemia) esindajad. RA rolliks oleks lähteülesannete kujundamine arengustrateegiatele, mille (alternatiivsete versioonide) koostamine tellitakse avaliku konkursi korras nii avalik-õiguslikelt kui eraõiguslikelt analüüsikeskustelt. RA korraldab eri variantide arutelusid kolmanda sektori rühmitustega, nende avalikke läbikaalumisi ning kujundab arengukavad, mis lõppkokkuvõttes lähevad seadusandjale heakskiitmiseks. RA võrgustiku koordineeriv lüli võiks olla näiteks Arenguagentuur, mis töötaks sihtasutuse või avalik-õigusliku institutsioonina ning mille kaudu käiks ka RA finantseerimine. Analoogselt Soome SITRA mudeliga võiks taoline võrgustik koos uute arenguideede väljatöötamisega tegeleda ka uue, strateegiliselt mõtleva majandus- ja poliitilise eliidi koolitamisega. RA oleks koht, kus valdkondlikud arengustrateegiad seotakse üldiste arengukavadega, monitooritakse nende realiseerimist, pakutakse täpsustavaid ja korrigeerivaid meetmeid ning võrreldakse Eesti arengut ja suundumusi maailmatrendide ja teistes riikides kavandata vaga. Selline skeem muudaks pikemaajalise arengu kavandamise „istuva valitsuse“ kontrolli suhtes suh-

teliselt autonoomseks ning viiks selle protsessi laiemale alusele, tagades liikumise ühiskonna „enesejuhtimise“ mudeli suunas.

Mida RA teeb? RA tegevuspõhimõte on deduktiivne, liikumine toimub üldistelt arengupõhimõtelt üksikuid teemasid ja küsimusi käsitlevatele kavadele. RA tegevuse aluseks on *Eesti jätkusuutliku arengu strateegia*, mille üheks alusmaterjaliks võiks olla käesolev dokument. Tegu on riigi ja ühiskonna kõige üldisemaid arengusihte defineeriva dokumendiga. Üldstrateegia alusel koostatakse valdkonna-arenguid käsitlevad alusstrateegiad (kultuuriruumi, majandusarengu ja heaolu jm osas). Ükski alusstrateegiast ei teki tühjale kohale, igapähe puhul on Eestis juba olemas mitmeid väljatöötatud kavasad ja kontseptsioone, mis vajavad täiendamist ning eriti viimist süsteemsesse koostitlusse.

Alusstrateegiad kujundatakse võimalikult ühtsete põhimõtete kohaselt, nende vältimatu tunnus on kavade omavaheline seostatus ning lähtumine jätkusuutlikkuse põhimõtetest. Alusstrateegiate kui eesmärgikesksete strateegiate alusel koostatakse eesmärkide saavutamise põhimehhanisme/vahendeid käsitlevad programmid - rahvastiku, tervise, hariduse, teaduse, julgeoleku jt valdkondades. Osa neist on Eestis juba olemas, osa tuleb luua. Nii olemasolevad kui ka loodavad vajavad aga kindlasti viimist kooskõlastatud ja ühtsesse süsteemi koos nende realiseerimist tagavate meetmete

kehtestamisega. RA roll kogu strateegilise arengukavandamise protsessis on eelkõige koordineeriv ja kooskõlastav, alates erinevate lähteülesannete kokkuvimisest kuni võrreldava hindamissüsteemi loomiseni. Kindlasti ei ole RA uus Plaanikomitee, kuhu koondub strateegiliste otsuste tegemise ainuõigus.

Kes on RA? Ideaalis peaks RA olema Eesti arengu ajustrust. Selleks kujunemise kõige olulisemaks eelduseks on seal tegutsevate inimeste professionaalsus ja autoriteet. RA tegevuses osalemise vältimatuks eelduseks on rahvusvahelise kompetentsi olemasolu, pluss sisuline arusaam Eestis toimuvast. Piisava autoriteedi ja kompetentsitasemega ekspertide leidmine kujuneb nähtavasti üheks RA loomise mureküsimuseks. RA kujunemine võib toimuda nii mõne olemasoleva institutsiooni baasil kui ka täiesti uue organisatsioonina. Oluline on kõrge maine ja autonoomsus, samuti võime ühendada riigi ja erasektori osalust (lirimaa puhul kasutatav termin 'pool-riiklik' võiks olla sobilik). Võrgustikpõhimõtte tõttu ei kujune ehk liiga valusaks ka küsimus sellest, kelle baasil RA luuakse - kõik tõsiseltvõetavad tegijad tuleb kaasata niikuinii.

Teisalt tuleb RA projekteerimisel kindlasti vältida korporatiivsete koosluste kujunemist ehk olukorda, kus Eesti arengu kavandamine saab ühe suletud seltskonnana (tarkade klubi) siseasjaks. Idee ühiskonna strateegilisest enesejuhtimisest saab realiseeruda vaid olu-

korras, kus ka praktikas kõik huvitatud osapooled on kutsutud ja võimelised selles osalema.

Arengujuhtimise võrgustik. Kuigi RA on kavandatud sõltumatu võrgustikuna, on tema tegevusel mõtet vaid siis, kui selle tulemused lõppkokkuvõttes kanaliseeruvad seadusandlusse ja võimuorganite tegevusse. Riigikogu sisuliseks haaramiseks strateegiakujundusse tuleks Riigikogus luua arengukomisjon (analoog Soome "tulevikukomisjonile"), kes oleks RA riigipoolne põhipartner ja osaleja strateegia-kujunduses, kelle kaudu realiseeruks riigi tasemel strateegiline juhtimine. See oleks komisjon, kes käsitleb nii üldist arengustrateegiat kui ka alusstrateegiaid, tagades nende kooskõllaluse ja arengustrateegiliste seisukohtade arvestamise nii seadusandluses kui eelarve kujundamisel. Ehkki komisjon ei saa võtta enda peale valitsuse ja teiste parlamendikomisjonide tööd, saab ta välja kujundada riigipoolse hoiaku pikaajaliste küsimuste käsitlemisel ja anda nii teistele komisjonidele kui valitsusele vastavad orientiirid. See võimaldaks üle saada senise praktika ühest kõige murettekitavast küljest, mille kohaselt üldiseks alusdokumendiks on eelarve(strateegia), millest johtuvad ühiskonna arengusihid ja prioriteedid. Tegelikult peaks toimuma vastupidiselt – aluseks on arenguvajadused, millest lähtuvalt kujundatakse eelarve. Kogu eelarveprotsess ja eelarve täitmise kontroll tuleb allutada strateegilise juhtimise põhimõtetele.

Strateegilise juhtimise puhul lähtub ka iga ministeerium oma tegevuses alusstrateegiatest, mille põhjal koostatakse ministeeriumi haldusala hõlmavad arengukavad ja tegevusprogrammid. Samalaadne strateegiline kavandamine võiks toimuda ka omavalitsuste tasemel. Nii ministeeriumide kui omavalitsuste arendusüksused osalevad RA võrgustikus, panustades selle kaudu ka alusstrateegiate väljakujundamisse.

Arenguvõrgustiku maksumusest. Arenguvõrgustiku loomise maksumuse puhul tuleb arvestada, et osa selle võimalikke struktuurielemente on institutsioonidena juba olemas ja toimimas. Lisakulutused on seotud ennekõike senise (äärmiselt vähekoordineeritud) arengukavandamise viimisega ühtsesse süsteemi ning arengujuhtimisele suunatud teabe kogumise ja koristamisega.

On paratamatu, et kujundataval võrgustikul peab olema oma koordineeriv "keskus". Soome SITRA kogemust aluseks võttes võiks see tähendada umbes kümme otseselt strateegilise analüüsi, arengukavade ja sellealase tegevuse koordineerimisega tegelevat inimest. SITRA umbes 100-inimeselisest koosseisust on taoliste funktsioonidega tegelevaid inimesi umbes 20. (Ülejäänud töötajad tegelevad SITRA-s teiste funktsioonidega, sh nendega, mis seostuvad riskikapitali paigutamise.) Siit tulenevalt ja arvestades ka laiem ringi inimeste kaasamise vajatust "keskuse" töösse võiksid esialgsete hinnangute alusel taolise "kesku-

se" ja võrgustiku otsesed aastakulud jääda 16-20 miljoni krooni piiresse. Riigile läheks tema loomine maksimaalsete vahem, sest osa inimesi, kes praegu teevad sedasama tööd mujal, oleks võimalik viia lihtsalt "keskuse" üle.

Tasemel strateegiakujundamiseks oleks vaja praegusest enam sellekohaseid teaduslikke taustuuringuid, teiste maade kogemustega analüüsi, otsustajate treeningut jms. See kõik aga on vajalik niikuinii, sõltumata sellest, kas kavandatakse ühe või teistsugune arengukujundamise süsteem. Tavalise, arengustruktuursete (laias mõttes) kulude täpsem väljaarvutamine, eeldab aga juba eraldi tööd.

Ühiskonna strateegilist enesejuhtimist vedava "kehandi" loomine on teadmusühiskonna suunas liikumise võtmeküsimus. Ilma selge institutsionaalse aluseta jääb Eesti arengu kavandamine endiselt *Browni liikumiseks*, mille puhul (*kõiki* eluvaldkondi haaravast) arengukiirendusest on raske unistada.

Tegevussuund B: Teadmusühiskonna intellektuaalne ja sotsiaalne tugi

Institutsionaalne võrgustik on vajalik, kuid mitte piisav liikumiseks teadmus-ühiskonna suunas. Selle paratamatu eeldus on ka piisava intellektuaalse ja sotsiaalse ressursi olemasolu ning nende tegelik rakendamine Eesti jaoks oluliste arengueesmärkide saavutamiseks. Siin on selgeteks võtmevaldkondadeks haridus, teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon, aga ka võrgustike loomine ja tagasiside korraldus ning ühiskonna toetuse tagamine sellele arenguteele. Kesksel on selles osas järgmised tegevussuunad.

■ Haridus

Eesti hariduspoliitika vastavusseviimine Euroopa Liidus kujunenud põhimõtetega

Hariduse kujundamisel vastavaks teadmusühiskonna vajadustele tuleb Eesti probleemiasetused ja lahendused viia vastavusse Euroopa Nõukogu Lissaboni kohtumisel märtsis 2000 väljendatud Euroopa Liidu üldiste hariduspoliitiliste põhimõtetega.⁶ Sellel kohtumisel tõdeti, et Euroopa majanduse ja ühiskonna tulevik oleneb sellest, kuivõrd kodanike oskused ja teadmised viiakse vastavusse teaduspõhise majanduse (*knowledge driven economy*) vajadustega. Tead-

mus-ühiskonna (*knowledge society*) hariduse eesmärgid vajavad pidevat refleksiooni ning hariduse sisu pidevat uuendamist vastavalt muutuvatele ühiskonnajavadustele.

Euroopa Nõukogu on seisukohal, et hariduskulutusi tuleb käsitleda kui investeringuid. OECD maade jaoks on hariduskulutuste tulemuslikkuse hindamisel aluseks seisukoht, mille kohaselt keskmise kooliskäidud aja pikenedamine 1 aasta võrra suurendab majanduskasvu 5% võrra. Investeeringud inimkapitali on lisanud OECD maade majanduskasvule 90ndate jooksul 0,5% aastas.

Euroopa teadmusühiskonna haridusvajadused on fokuseeritud järgmistele probleemidele:

- 1) tööealise elanikkonna üldise haridustaseme tõstmine vähemalt keskhariduseni
- 2) kogu elanikkonna hõlmamine elukestva õppega
- 3) uute teadlaste ja inseneride põlvkonna piisava arvukuse tagamine ja sellele Euroopas atraktiivsete rakendusvõimaluste loomine
- 4) ülikoolide teadustegevuse intensiivistamine ja teadlaste järelkasvu tagamine.

Rõhuasetus elukestvatele õppele on seotud hariduse teadliku rakendamise sotsiaalse sidususe suurendamiseks, "teadmisvaeste" ja "teadmisrikaste" vahelise lõhe ületamiseks. Erilist tähelepanu pööratakse

⁶ Vt. *Investing efficiently in education and training. Communication from the Commission, Brussels, COM (2002) 779 final, 10. 01. 2003.*

kõigis eärühmades inimeste tööoskuste ja pädevuste ning kodanikupädevuse pidevale arendamisele. Nii on hariduse panus teadmuspõhisesse majandusse lahutamatu hariduse väärtusest üksikisiku ja ühiskonna üldise arengu jaoks.

Silmas pidades negatiivseid demograafilisi trende kogu Euroopas rõhutab Euroopa Nõukogu vajadust pikemaajaseks töövõime ja tööjõu kvaliteedi säilitamiseks ning soovib selleks kaasata vanemad eärühmad elukestva õppe erinevatesse vormidesse, sealhulgas ümberõppesse kõrgema tasemehariduse saavutamiseks.

Arvestades Euroopa laienemist on väljakutse veelgi suurem, et viia kogu Euroopa haridusruumi areng vastavaks teadmusühiskonna nõuetele aastaks 2010.

Kõiki Euroopa maid kutsutakse üles radikaalselt suurendama investeringuid haridusse, käsitledes neid mitte "valitsuse tarbimisena" vaid "teadmus-investeringutena". Seejuures rõhutatakse vajadust tuua haridusse erasektori rahalisi ressursse mitte avalike ressursside asemel, vaid nende täienduseks, et saavutada hariduskulutuste tõus ühe õppija kohta USA-ga võrreldavale tasemele, seda eriti kutse- ja kõrghariduses ning täiskasvanute täiend- ja ümberõppes.

Keskne ülesanne on õppekavade täiendamine teadmusühiskonna jaoks eriti vajalike põhipädevustega,

milleks on digitaalne kirjaoskus, õpioskused, sotsiaalsed kompetentsid, ettevõtluspädevused ning keelteoskus. Nende põhipädevuste omandamine kõigis eärühmades, sealhulgas eriti suurema sotsiaalse ja töötusriskiga kategooriates (vanemaealised või madalama kvalifikatsiooniga töötajad, tööturule naasevad emad) on elukestva õppe põhieesmärk. Elukestva õppe arendamiseks soovitati Lissaboni kohtumisel toetada koolide muutumist multifunktsionaalseteks haridus- ja arenduskeskusteks.

Eesti haridusstrateegia väljatöötamine

Arvestades üle-Euroopalisi suundumusi, on Eesti esmaülesandeks tänapäevase haridusstrateegia väljatöötamine ning selle seostamine Eesti üldiste arengueesmärkide ja vajadustega. Senised projektid (Õpi-Eesti, Õppiv Eesti jt) annavad selleks piisavalt lähtekohti. Õpi-Eestis esitatud haridusparadigma kattub suures osas Euroopa teadmusühiskonna põhimõtetega hariduse edendamiseks. Eesti haridusstrateegia lähtekohaks võiksid saada järgmised Õpi-Eestis püstitatud sihid.

- **Kõrge, rahvusvaheliselt tunnustatud kvaliteet.** Eestis tunnustatud tasemeharidus tagab võimalused jätkata õppimist või leida tööd teistes maades, samuti võtta vastu õppureid teistest riikidest.
- **Õpivõimaluste kättesaadavus.** Võimalus omandada võimetekohast haridust on kättesaadav igale Eesti elanikule, sõltumata tema vanusest, vaimsest ja füüsilisest tervisest, sotsiaalsest staatusest ja elukohast.

- **Eesti keele ja kultuuri väärtustamine** kultuurilise mitmekesisuse tingimustes.
- **Õpivõimaluste paljusus.** Rakendatakse erinevaid õppekavu, õppeasutuste tüüpe ning õppevorme, arvestatakse erivajadustega õppijate haridusvajadusi.
- **Ühtsus.** Haridussüsteem toimib ühtse erinevate õppevormide ja võrgustunud õppeasutuste süsteemina, mille tegevuse üldpõhimõtted ei sõltu õppekeelest, omandivormist ega õppetasemest.
- **Avatus ja paindlikkus.** Haridussüsteem suudab reageerida ühiskonna ja indiviidide muutuvatele vajadustele ning rahvusvahelise majanduse ja tööturu muutuvale nõudlusele ja on avatud rahvusvaheliseks koostööks.
- **Partnerlus.** Haridussüsteemi arengut puudutavate otsuste ettevalmistamisest võtavad osa ühiskonna kolme sektori – avaliku, äri- ja kolmanda sektori esindajad. Õppekulude katmisel osalevad ühishuvide alusel kõik tulemustest huvitatud pooled, tagades isiku lõikes tehtavate hariduskulutuste jõudmise teadmusühiskonna arenguks vajaliku tasemeni.
- **Tõhusus.** Määratletakse haridusse tehtud investeringu tulemuslikkuse hindamise makromajanduslikud ja sotsiaalsed kriteeriumid. Töötatakse välja teaduslikult põhjendatud meetodid nii õpetaja töö tulemuslikkuse kui konkreetsete hariduskulutuste efektiivsuse hindamiseks.
- **Tulevikule suunatus.** Õppesisu ja hariduse kvaliteedi tagamine on suunatud indiviidi, organisatsiooni ja ühiskonna tuleviku haridusvajaduste rahuldamisele.

Võtmevaldkondadeks nende sihtide saavutamisel on:

Õppimise kujundamine elulaadi osaks. Igal Eesti elanikul peab olema võimalus elukestvaks enesetäiendamiseks, et säilitada eneseväärikus, kodanikuteadlikkus ja konkurentsivõime tööturul. Õppuri vanusele ei esitata mingit piirangut, enesetäiendamist soositakse. Kahaneva ja vananeva rahvastikuga Eestile ei piisa majanduses toimuvatele muutustele edukaks reageerimiseks ainult noorte tööturule jõudmisest, sest noorte arv, kes tooks endaga kaasa valmisoleku muutusteks ning uusi oskusi, on suhteliselt väike. Elukesetev õpe on kõigi inimeste, eriti vanema põlvkonna jaoks vajalik, et säilitada eneseväärikus, kodanikuteadlikkus ja konkurentsivõime tööturul. Iga organisatsiooni, nii ettevõtte kui ka avaliku või kolmanda sektori organisatsiooni jaoks on pidevalt juurde õppivad töötajad varandus, mis võimaldab edasi areneda ja rikkust suurendada.

Eluaegne õppimine peab muutuma kõigi ühiskonnaliikmete jaoks loomulikuks eluviisiks. Õppimisena ei käsitata enam ainult traditsioonilist õppetööd klassiruumis, vaid õpitakse igal pool - perekonnas, töö juures, kogukonnaga suheldes, meediat jälgides jne. Lähtudes ühiskonna võimalustest kujundatakse õpivõimalusi ja õpiprogramme vastavalt õppurite soovidele ja vajadustele. Inimeste õpimotivatsiooni toetatakse igati. Pööratakse tähelepanu individuaalsete võimete maksimaalsele arendamisele: õppuritele võimaldatakse neile sobivaid paindlikke õppevorme ja õpet individuaalõppekavade järgi.

Õpetaja uue rolli tunnustamine. Õpetaja töö muutub. Teadmiste edastamise kõrval on muutunud oluliseks juhendaja, mentori ja vahendaja roll. Õpetaja ülesanne on kaasa aidata ennast usaldava, väärika, õppida oskava ja koostöövõimelise isiksuse kujunemisele. Traditsioonilises õpieas õpilaste õpetamise kõrval suudavad õpetajad olla juhendajaks ka täiskasvanud õppuritele. Muutuv keskkond ning uued ülesanded tähendavad õpetaja jaoks üha enam ka ise õppuriks olemist.

Õppekavaarendus

Liikumine teadmusühiskonna suunas tähendab ka õppe sisu vastavusseviimist selle ühiskonnamudeli ootustega. Õppekavad peavad võimaldama oluliselt suuremal määral õppurite järgmiste võimete ja oskuste arendamist ning hoiakute kujunemist:

- õppimisvõime ja õpioskused;
- eesmärkide püstitamise, probleemide märkamise ja lahendamise võime;
- abstraktse ja süsteemse mõtlemise oskus, kriitilise analüüsi ja refleksioonivõime, sünteesivõime;
- strateegiliste valikute ja riskide ning ohtude prognoosivõime;
- otsustamis- ja vastutusvõime, juhtimisoskused, meeskonnatöö oskused;
- adekvaatse eneseväljenduse ning tulemusliku kommunikatsiooni võime;
- oskus kasutada IKT-d, et informatsiooni töödelda ja luua (otsida, süstematiseerida, struktureerida, analüü-

sida, üldistada, levitada, vahetada ja säilitada);

- suutlikkus ja julgus genereerida ideid, luua uut teadmist;
- eneseusaldus, eneseväärikus, ettevõtlikkus ja aktiivsus;
- ausus, usaldusväärsus, selged eetilised tõekspidamised;
- rahvusliku kultuurivaramu valdamine ja teiste kultuuride mõistmise ja kultuuridevahelise suhtluse võime;
- oskus hoida end füüsiliselt ja vaimselt heas vormis;
- võime edukalt kohaneda uues keskkonnas ja vastata uutele väljakutsetele (*fitness*);
- jätkusuutliku arengu põhimõtete tundmine ja arvestamine, säästva ja keskkonna tasakaalu arvestava tegetsemise ja käitumise põhimõtete omandamine.

Haridus kui riiklik prioriteet

Teadmuspõhise ühiskonna jaoks sobiva elukestva õppe edendamiseks on paratamatu teha riigipoolseid samme, eelkõige luua vastav õiguslik keskkond ja rahastamisüsteem tööalase täiend- ja ümberõppe ja vabaharidusliku õppe kättesaadavaks tegemiseks kõigis eärühmades, eriti aga kõrgema riskitasemega elanikkonna rühmades. Täiskasvanute õppimisvõimaluste avardamiseks on kiiresti vaja välja töötada süsteem tööalase ja vabaharidusliku õppe ning töökogemuste arvestamiseks taaseõppes.

Uued eesmärgid ja põhimõtted haridussüsteemi arengus ning haridussüsteemi senisest avaram mõistmine

eeldavad muutusi ka õppe kvaliteedi hindamise kriteeriumides ja kvaliteedi tagamise süsteemide toimimises ning arendamises. Haridusparadigma muutudes õppijakeskseks tuleb ümber kujundada õppe kvaliteedi hindamise kriteeriumid. Teadmusjuhtimisest lähtuvad kriteeriumid on järgmised:

- iga õppeasutus hindab regulaarselt õppurite vajadusi ja eripära ning sellest johtuvalt lepitakse kokku taotletavates eesmärkides, mis kajastuvad õppeasutuse arengukavades, õppekavades ja töökorralduses;
- riigi ja õppeasutuse tasandil kokkulepitud standardid mõeldavad õppurite põhipädevuste omandamist;
- õppeasutuste töö hindamisel eristatakse õpetajate poolt loodud lisaväärtust ning õppurite sotsiaalselt tagapõhjust ja (eri)vajadustest tulenevaid eripärasid;
- õppeasutuse arengukavade koostamine toimub koostöös erinevate huvirühmadega, see seostab õppeasutust sihtrühmade, kogukonna, regiooni ja riigi vajadustega;
- õppe kvaliteedi kontrolli ja seire tulemusel kogutud informatsiooni vormistatakse nii, et seda on võimalik kasutada kooli ja riigi tasandil õppekavaarenduseks, õpetajate põhi- ja täiendkoolituse ning õppeasutuste töö korralduslikuks parandamiseks, tööjõu kvalifikatsiooni hindamiseks lähtudes kutsestandarditest.

Õpetajate ja koolijuhtide roll ja selle tunnustamine muutuste läbiviimisel Eesti haridussüsteemis on võtmetähtsusega. Õpetaja roll on harjumuspärasest tunduvalt

laiem. Oodatud muutused, mis leiavad aset õppe sisus, õpetamisstiilis, hindamismeetodites, koostöösuhete arendamisel lastevanemate ning kogukonnaga, erivajadustega õppurite arvu suurenemine, uute juhtimismetodite ja tehnoloogia kasutamine – kõik see eeldab õpetajatööga leiba teenivatelt inimestelt pidevat enesetäiendamist, valmidust hakata ikka ja jälle õppuriks. 21. sajandi õpetaja ettevalmistamine on Eesti arengu üks võtmetähtsusi. Samuti nagu õpetaja töö riiklik väärtustamine ja ühiskondlik tunnustamine.

Teadmusühiskonna stsenaariumi käivitamise esimene samm on uut tüüpi õpetajapädevuste kujundamine. See nõuab pedagoogide (ja ka lastevanemate) jaoks täiendkoolituse kava ja infrastruktuuri väljaarendamist, mis tagaks lähimate aastate jooksul pedagoogide sotsiaalsete pädevuste kasvu ning meetoodilised oskused õppijate arengu individuaalseks suunamiseks teadmusühiskonna kodanikele vajalike kvaliteetide saavutamisele. Õpetaja uute rolliootuste alusel kujundatakse ümber õpetajate kutsenõuded ja nendele vastavuse hindamise süsteem, taseme- ja täiendõppe kavad ning vastava õppe korraldus. Õpetajate esmane ja täiendkoolitus peaksid tagama selleks vajalike pädevuste kujunemise. Õpetajate ja koolijuhtide valmisolek õppimiskeskse õppe kujundamiseks tähendab koos õppuritega konkretiseeritud õpitulemuste omandamise rõhutamist. Õpetaja tegevuse hindamise põhikriteeriumiks peavad saama tulemused õppurite arengus, lähtudes teadmusühiskonnas edukalt toime tuleva isiksuse võimetest ja pädevustest.

Teadmusühiskonna haridussüsteemi ülesehitamisele asumiseks on vajalik süsteemse haridusseadustiku väljatöötamine. Haridussüsteemi õiguslik regulatsioon peab olema lihtne, lähtuma ühtsetest põhimõtetest ja mõistetest, võimaldama kõigi õppevormide ja –liikide arengut, tagama võimete kohase hariduse kättesaadavuse kõigile ühiskonnaliikmetele.

Hariduse kohandamine teaduspõhise majandusega

Teaduspõhise majanduse nõuded tööjõule peavad kajastuma Eesti üldhariduse, kutse- ja kõrghariduse õppekavades. Kiirenevad struktuursed muutused majanduses ja tööturul esitavad üha uusi nõudmisi töötajate ning haridus- ja tööalasele mobiilsusele. Majandusharude lõikes oskustöölise ning tippspetsialistide vajaduse määramiseks peab kujunema koostöö avaliku sektori organisatsioonide, tööandjate liitude ning teadus- ja arendusasutuste vahel. Koostöö aluseks on tulevikku suunatud ühiskonna, majanduse ja tööturu uuringud, mis on olulised nii koolitustellimuse kujundamiseks kui õppekava arenguks.

Haridus on eelduseks kutseoskustele, praktiliseks tööks vajalike teoreetiliste teadmiste tagajana. Vaatamata arvukatele püüdlustele harmoniseerida eri riikide haridusvõrgustikku, tunnistades vastastikku ülikoolide diplomeid ja akadeemilisi kraade, on Euroopas viimasel ajal peetud reaalsemaks võimalust ühtlustada töötajate erialaseid nõudeid mää-

ratledes kutseoskusi ja nendeks vajalikke eeldusi ning põhinõuded.

Hariduse omandamise üheks keskseks motiiviks on elukutse omandamine. See tähendab omandada eluks vajalike sissetulekute tagamiseks, huvipakkuvaks tööks ja tegevuseks vajalikud teadmised, vilumused ja oskused vastavalt võimetele ja mõistmistasemele, täieneda ja areneda sünkroonselt muutustega ümbritsevas maailmas.

Elukutsete vajadus kujuneb Eesti majanduse kui teraviku ja tema harude strateegilistest eesmärkidest. Vaatamata majanduslikele ümberkorraldustele ja mõnevõrra uuendatud tehnikaseadmetele tööstustes on Eesti jätkuvalt madaltehnoloogiline riik. Murrang teaduspõhisele majandusele üleminekuks eeldab lähiaastatel majanduspoliitika ja hariduspoliitika sünkroonsel ümberhäälestamist ja sidustamist, et tagada tööjõu kvaliteedi vastavus majanduse arenguvajadustele.

Elukutse omandamine kui oskusteks vajaliku teooria ja praktika ühildamine peab toimuma pideva protsessina läbi kogu elu, alates põhikoolist kuni pensionieani. Selle sihi saavutamine on võti Eesti tööjõu kvaliteedi ja kvantiteedi mahajäämusest ülesaamiseks. Esmaülesandena tuleb luua eluvaldkondade strateegiatele ja riiklikele poliitikatele eeldused reageerimiseks muutustele läbi täiend- ja ümberõppe, mis on lähikümnendil eriti aktuaalne, sh

ka töövõimeliste pensioniealiste inimeste kaasamiseks lisaväärtuse loomisse erinevates majandusvaldkondades. Meie koondatud tööjõu kaasab varsti EL tööjõuturg, investeerides uute liikmesmaade töötajate ümberõppe korraldusse.

Ettevõtja ja töötaja vahelisse töölepingusse tuleb sisse viia põhimõte, mis sätestab nii töötaja täiendõppe vajaduse kui ka kohustuse. Töötaja ei või ettevõttes töötamise ajal taandareneda, ettevõtjal ei ole õigust pärssida töötaja kutseoskuste arendamist. Riiklik hariduspoliitika peab suunama haridus- ja kutsevajadusi mitte ainult prioriteetsetes valdkondades, vaid kõigi riigile ja ühikonnale eluliselt vajalike elukutsete tagamise osas.

Eesti suhteliselt väikest tööjõutarvet valdkonniti arvestades peab ette kavandama kutseoskusteks vajaliku hariduse tagamiseks oluliselt rohkem valdkondade ettevõtete endipoolset (ühist) panustamist.

Motiveerimaks üldhariduskoolis õppijaid valida teadmuspõhisele majandusele olulisi elukutseid ning valmistamaks kõiki ühiskonnaliikmeid ette edukaks toimimiseks kõrgtehnoloogilises keskkonnas nii töökohal kui olmes, võiks kaaluda üldhariduskoolide õppekavasse tehnoloogiaõppe mooduli lisamist. Oluline on info- ja kommunikatsioonivahendite laialdasem kasutamine õppeprotsessis, sh kaugkoolituse võimaluste ärakasutamisel. Senised jõupingutused ja investeeringud kaotavad oma väärtuse, kui ei tagata kiireid interneti-ühendusi kõigile õppeasutustele ning ei jätkata tööd infrastruktuuri väljaarendamisel

kõigil õppetasemetel, informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiliste pädevuste integreerimist õpetaja põhi- ja täiendkoolitusse, õppekavade ja meetodikate ajakohastamist uute tehnoloogiatega, sh eestikeelse õpitarkvara ja õppekavadega seotud eestikeelsete andmebaaside loomist.

Kutseoskuste ja nõuete kiired muutused (tulenevalt tehnika-tehnoloogia arengust) eeldavad kutsestandardite väga operatiivset ja sagedast läbivaatamist. Just (elu)kutsestandard on see nõuete kogum, kust peavad haridust tagavad koolid saama teabe õppekavade koostamiseks lähi- ja pikas perspektiivis. Riigi ja valitsuse rolliks on tagada toetus kõigile haridus- ja kutseomistamise püüdlustele, kasutades ja usaldades selleks kutselisi spetsialiste.

Eelkõige kutset omistavate organisatsioonide, aga ka riigi ja kohaliku omavalitsuse ning muude asjasse puutuvate organisatsioonide ülesandeks jääb kutsete prestiiži kujundamine ja propageerimine, kvalifikatsiooninõuete pidev ümbervaatumine, täiend- ja ümberõppe korraldamise mehhanismide väljatöötamine.

Kokkuvõtteks

Sihiks on Eestis pakutava hariduse ja selle korralduse kujundamine terviklikuks ja üheselt mõisteta- vaks süsteemiks. See on haridussüsteem,

- mille aluseks on ühiskonna üldiste arengueesmärkidega kokkuviidud arengukava (haridusstrateegia);
- mida reguleerib terviklik haridusseadusandlus;

- mis tagab igale eestimaalasele võimaluse oma eelduste ja võimete väljaarendamiseks;
- mille kvaliteedinõuded on viidud vastavusse rahvusvaheliste nõuetega;
- kus toimub pidev õppekavaarendus, regulaarne tagasiside ja kvaliteedihindamine;
- mis koos Eesti teadus- ja arendustegevusega toimib tervikliku süsteemina;
- mille poolt pakutav on (dünaamilises) vastavuses muutuvate ühiskonna ja tööturu vajadustega;
- mis toimib avatud režiimis, võimaldades nii väliskogemust Eesti õppuritele kui tuues Eestisse parimat kompetentsi maailmast;
- mis kujundab piisavalt sotsiaalseid ja strateegilisi kompetentse avatud maailmas toimetulekuks (keeled, suhtlemisoskused, tegevuse eesmärgistamine ja strateegiakujundus jm);
- mis on tagasisidestatud ning selle kaudu iseenda tegevust pidevalt korrigeeriv süsteem;
- mille finantseerimistase on vastavuses valdkonna tähendusega teadmusühiskonna jaoks, st hariduskulutuste osakaal SKT-st peab kasvama.

Tänase seisuga ei ole ükski neist nõuetest rahuldavalt täidetud, mis on selgeks takistuseks teadmusühiskonna poole liikumisel.

■ Teadus- ja arendustegevus ning innovatsioon (TA&I)

Põhimõtted

“Teadmistepõhine Eesti”, Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia 2002-2006, konstateerib: *TA&I valdkonda kuuluvad tegevused toetavad riigi ja rahva püsimist ning majanduse ja ühiskonna suunamist jätkusuutliku arengu teele.*

T&A strateegia näeb ette selle läbivaatamist iga kolme aasta tagant. Nii on riiklikult tunnustatud ja määratletud teaduse ja tehnoloogilise arendustegevuse ning sellel põhineva innovatsiooni lähemad ja kaugemad eesmärgid ning nendeni jõudmise järjepidevust.

Eesti strateegilised TA&I eelistused, võtmevaldkonnad on “Teadmistepõhine Eesti” kohaselt

- Kasutajasõbralikud infotehnoloogiad (IT) ja infoühiskonna areng
- Biomeditsiin
- Materjalitehnoloogiad.

Eelistuste määratlemisel on arvesse võetud Eesti spetsiifilisi arenduseeldusi ja võimalusi, olemasolevat teaduspotsentiaali, eksisteerivat majandusstruktuuri ning rahvusvahelisi suundumusi TA&I vallas.

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate puhul on tegemist ühega tehnoloogiatest, mis on hetkel juhtimas maailma tehnoloogilis-majandusliku, aga ka ühiskon-

na toimimise paradigma muutust. Biotehnoloogia valdkond, sh biomeditsiin on oluliselt avardanud inimese enda "jätkusuutlikkust". Lisaks senistele kliinilise meditsiini võimalustele on see oluline nõ "tervisetööstuse" arendamise seisukohast – biomeditsiintechnika ja tehnoloogiate, ravimite, keskkonnatehnikate jmt innovatiivseks edendamiseks. Materjaliteadus on oma loomult paljude teadusvaldkondade integraator ja sünteesija. Eesti teadlaste senine kompetentsus lubab arendada seda valdkonda üheks arendustegevuse võtmevaldkonnaks, mis loob väikese ja keskmise suurusega kõrgtehnoloogia-ettevõtetele väga soodsa turusituatsiooni. Eesti kolme eelisvaldkonna määratlemine on korrelatsioonis üleilmse tehnoloogilise paradigma muutusega, võimaldades Eesti teadlastel ja inseneridel osaleda pikas perspektiivis üleilmsetes TA&I võrgustikes.

Teadusuuringute tulemuste rakendamine tööstusteeninginduses ei ole võimalik ilma arendustegevuseta. See on nn insenerivaldkond, kus insener töötab käsi-käes teadlase ja ettevõtjaga - tööstuse-teenindusega, innovatsiooni põhiraakendajaga. Taolise siduva lüli puudumine läbi aastakümnete, küll erinevatel põhjustel, on jätnud Eesti tööstustehnoloogiad suhteliselt madaltehnoloogilisteks. Ka on sellest tingituna kaasaegseid kõrgtehnoloogiaid valdavate inseneride ja spetsialistide arv vähenenud. Sellise teostava-rakendava vahelüli olemasolu on aga paratamatu eeltingimus ja motivaator mistahes valdkonnas teadusloome ja hari-

duse tulemuste viimiseks reaalselt lisandväärtust tootvatesse ettevõtetesse. Arendustegevuse sisendiks võib olla edukalt ka tehnoloogiaspire, mis samuti eeldab teadmistega tehnikaspetsialistide piisavust ja valikuvõimaluste loomist.

Et jõuda olukorrani, kus uurimistöö ja arendustegevus toimivad Eesti arengu tegeliku mootorina, on paratamatu koos alusuuringutega toetada ka (ennekõike Eesti arengueesmärkidega seotud) rakendusuuringute läbiviimist. Realiseerida tuleb strateegias *Teadmistepõhine Eesti* sätestatud põhimõte, mille kohaselt ...*majanduse ja sotsiaalsfääri vajaduse ning ühiskonnaelu probleemidega arvestamine [peab] saama TA&I tegevuse aluseks*. Vastavalt Teadus- ja Arendustegevuse seaduses sätestatule peavad kõik ministriumid tagama oma haldusala arenguks vajalike rakendusuuringute läbiviimise, algatades ja finantseerides sellekohaseid riiklikke programme. See tänaseni täitmata seadusenõue tuleb ka tegelikkuses realiseerida.

Tehnoloogiline innovatsioon on teadmusühiskonna võtmevaldkond. Vaid parim informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiline keskkond teeb võimalikuks teadmusühiskonna toimimise, vaid teadmuspõhised lahendid sobivad Eesti energeetika, tervishoiu jt eluvaldkondade uuendamiseks. Selge toetus tuleb suunata neile tehnoloogiauuendustele, mille puhul on täna Eestis väljakujunenud heatasemeliste tegijate ring ja

know-how ning mis seetõttu omavad ka ekspordipotentsiaali – tervisetehnoloogiad, ökoloogiliste tehnoloogiate väljatöötamine jt.

Sammud

Esiteks on oluline järgida Euroopa Nõukogu poolt Lisabonis 2000 a. märtsis vastuvõetud suunda, mis 2003. a märtsis juba otsusena formuleerituna seab liikmesriikidele kohustuse eraldada 3% SKPst TA&I vajadusteks. Eesti sellekohane ülesanne on tagada 2006. aastaks 1,5%, suurendades sealjuures ettevõtluse poolset TA&I osakaalu 0. 6% SKPst.

Teiseks informeeritus ja motivatsioon. Ühiskonnas tervikuna tuleb teadlikult kujundada informeeritud innovatsioonisõbralikku suhtumist nii, et iga ühiskonna liige väärtustaks innovatsiooniala saavutusi (kasvõi võrdsest sportlaste suursaavutustega). Väärtushinnangute nihutamine lubab lisaks finantshoobadele kujundada keskkonda, kus motivatsioon innovatsiooni investeerida või sellega tegeleda saab tasutud ka ühiskondliku positiivse hinnangu kaudu.

Motiveerida tuleks kõiki osapooli:

- **Ettevõtjat** - rakendama innovatsiooni kui pikaajalist investeeringut ettevõtte strateegilisse arengusse (sh haridusse, teadusesse, arendustegevusse). Täna toimub see peamiselt hädavajadusel või isiklike suhete tugevdamiseks. Innovatsiooni investeerimine ja sellel alal edu saavutamine tuleb muuta ettevõtete ühiskond-

liku väärtustamise ja kliendikäitumise osaks (tarbija/kliendi/investori innovatsioonisõbralik käitumine mõjutab ettevõtjat rohkem kui nn moraalilugemine).

- **Teadlast** - Praegune Eesti teadusvaldkondade killustatus teaduspersonali ja finantseerimise vähesuse tõttu ei taga soovitud tulemusi. Algatatud arenduskeskuste loomise kaudu on oluliselt reaalsem motiveerida erinevaid teadusrühmitusi arendusväljundi nimel ühiselt tööle ning tõestada ettevõtjale-investorile rakendusliku väljundi võimalikkust.

- **Insener** - omandama vajalikke kaasaegseid kutseoskusi. Eelkõige kutselistel inseneridel lasub reaalne vastutus töölistutsete nõuete ja vajaduste määramisel ja tellimisel. Arenguks on vajalik tugeva ja kaasaegsete teadmiste ning oskustega kutseline insenerikond.

- **Kõrgkool** - Motivatsioonimehhanismid peavad tagama kõrgkoolide huvitatuse innovatsioonialaseks edukuseks nii põhitegevuse (õppe- ja baasuuringutele põhinev teadustöö) kui rakendustegevuse (rakendusuringud, eksperimentaaltootmine jms) kaudu.

Kolmandaks rahvusvahelistumine. Teadlaste, õppejõudude, tehnoloogiainseneride jt spetsialistide mobiilsus, lepinguline töötamine nii Eestis kui välismaal on oluliseks arenguimpulsiks, võimaldades ühendada eri maa- de, valdkondade ning koolkondade oskusi. Õppeasutuste ja arenduskeskuste avatus on võti, mis võimaldab Eesti tehnoloogilist mõtet hoida isoleerumisohust, mis meie rahaliste võimaluste piiratuse korral on reaalne.

Avatus on ülioluline ka kutsehariduse ja ülikoolihariduse taseme tõstmisel selleks, et meie õppeasutused muutuksid huvipakkuvaks ja aktsepteeritavateks rakendus- ja hariduskeskusteks välisriikide noortele.

Neljandaks- sotsiaalne innovatsioon. Arvestades, et teadmusühiskond on oma olemuselt innovatiivne ühiskonna- ja riigielu korraldus, vajab oluliselt rohkem toetust sotsiaalne innovatsioon. Näiteks sotsiaalse innovatsiooni inkubaatorite loomise kaudu, mille sihiks on ergutada sotsiaalselt (ja arenguliselt) suunitletud kodanikeühenduste kujunemist, teadmusühiskonna arendamisele suunatud kolmanda- ja erasektori initsiatiive.

Viiendaks – poliitika ja mõõdikud. Innovatsioonipoliitika (strateegia) väljatöötamine, selle pidev seire ja võrdlus, parendamine ning paindlikkus on ainus võimalus eduks kasvavas konkurentsikeskkonnas. Poliitika roll on määratleda arenemisevajaduste piirid, tempod ja eesmärgid. On võimalik, et süsteemse teadus-, tööstus- ja hariduspoliitika olemasolul 90-ndatel oleksime oluliselt paremal positsioonil kui see täna on. TA&I tulemuslikkust oleks otstarbekas hinnata EL poolt pakutud viie grupi mõõdikutega: investeeringud (5), inimressurs (6), innovatsiooni potentsiaal (2), äritegevuse innovatsioon (5), konkurentsivõimelisus (2), liitmõõdikud (2), kokku 22 erinevat mõõdikut. Need mõõdikud on süsteemsed ja ülevaatlikud ning võimaldavad pidevat seiret ja võrdlust muu maailmaga.

Kogu TA&I klasteri eesmärk on konverteerida olemasolev teave info-kommunikatsioonitehnoloogiate vahen-

dusel teadmispõhiseks majanduseks, mille sisendiks on õppimine, haridus (õpimajandus) ja väljundiks ressursse säästev majandus (ökomajandus). See saab toimuda vaid kokkulepitud riikliku poliitika, seda väljendava strateegia ning strateegiat hindavate mõõdikute kontekstis.

■ Loodussuhted

Teadmusühiskonna kui Eesti arengutee edukuse määravad olulisel määral loodusseaduste tundmisele ja laialuluslikele andmebaasidele tuginevad otsustused, mis võimaldavad hinnata looduskeskkonna kui süsteemi toimimist tervikuna, prognoosida selle tervikliku süsteemi ja tema üksikute aeg-ruum osade elujõulisust.

Teadmusühiskonna vältimatuks tõdemuseks on pürgimine pideva ökoloogilise tasakaalu suunas reaalses majanduskeskkonnas, mis realiseerub looduskaitse ja looduskasutuse kui ühtse protsessi teineteist täiendavate poolte ühtsuse edendamise teel, arvestades, et inimene on osa ökosüsteemist. Selles väljendub inimindiviidi ja inimühiskonna äärmiselt vastutusrikas roll, kuna ta peab võtma endale vastutuse ökosüsteemide harmoonilise haldamise eest. Seega peavad kõik tegevused lähtuma globaalsest käsitlusest, mille järgi tuleb arvestada ökoloogilise tasakaalu põhiprintsiipi, st säilitada keskkonda, kus liikide konkurents oleks minimaalne, koosluste ruumiline struktuur maksimaalselt liigestunud ja aastane bioproduktioon võrdne kooslusest väljalangeva (tarvitatava) biomassiga. Teiste sõnadega, kõikidel elukeskkonna tasemetel peab va-

litsema tasakaal nii aineringetes kui energiavoogudes. Teadmusühiskonna tunnuseks olekski eetiline ja teaduslikult põhjendatud looduskeskkonna (elukeskkonna) haldamine.

Siit järeldeb peamine nõue ja teadmusühiskonna tegevussuund – komplekssete ja süvateadmiste edendamine ning elanikkonna üldise harituse tõstmine. Ökosüsteemide haldamise põhiprintsiibiks peab saama looduse isetaastumisvõime ja innovaatiliste lahenduste igakülgne haaramine looduskasutusse. Seega peab kasvama loodusteadlaste osa üldpoliitiliste otsustuste tegemisel, vastava keskkonnasäästliku tehnoloogia arendamine ning sellele vastavalt majanduslike otsuste langetamine.

Kuna üheks teadmusühiskonna eesmärgiks on üldine heaolu kasv, siis on paratamatu ka loodusressursside kaasamine vastava ressursibaasi loomiseks. Kogu ühiskonda haarav loodus- ja keskkonnahoidu toetav õpe peab vältima loodusressursside ebamõistlikku tarbimist. Just teadmusühiskonna puhul on eriti oluline põhimõte, et loodusressursi säästlik majandamine ei ole mitte pelgalt kaitse, vaid ökoloogiliselt tasakaalustatud ressursi kasutamine. Loodusressursi mõistlik ja optimeeritud majandamine eeldab tehnika- ja loodushariduse kompleksset arendamist, mille puhul peab hariduse struktuur muutuma.

Loodusressursside kasutuselevõtuga kaasnevad eelnevalt koostatud põhjendatud ja suurimat majanduslikku tulu töötavad optimaalse kasutamise skeemid. Kogu riiki haaravad maastike planeeringud eeldavad, et regio-

naalses plaanis toimiksid tehnogeenseid maastikke ja looduslikke arenguid tasakaalustavad mehhanismid. Vastavalt teadmiste ja tehnoloogiate arengule täius-tuvad ressurside haldamise mudelid.

Kõrvuti teadmispõhise keskkonnakasutamise põhi-mõtete edendamisega peavad olema rakendatud meetmed, mis tagavad keskkonnahoidu reguleeriva-test normatiividest ja regulatsioonidest tingimusteta kinnipidamise. Realiseeruvad ökoloogilise tasakaalus-tatuse printsiibi eesmärgid nagu riskasutust võimal-davad loodusvarade, (sh maastikud ja bioloogilise mitmekesisuse objektid) riiklikud registrid ja korrasta-tud statistika. Kuna teadmusühiskonna mudel eeldab tihedat koostööd teiste riikidega, toimivad rahvusva-heliste keskkonnakonventsioonide nõuded, on loodud Eestist pärit ja piiriülese saaste bilanss-andmebaas, kokku lepitud saaste sihtarvudes ja sellele vastavalt toimub saastemaksude ümberarvutamine ja uute määrade kehtestamine nii, et aastaks 2030 on vas-tavad sihtarvud (saastemäärade vähendamine) saa-vutatud. Rakendatakse säästva tarbimise mehhanis-mid riigihangete, riiklike investeerimisprogrammide jt arengukavade kriteeriumidesse.

Kokkuvõtlikult soodustab teadmusühiskonna mudel keskkonnaga tasakaalus olevate olemiste ja tegemis-te väärtustamist riiklikul tasandil ja süstemaatilisel toel. Kui eeltoodud ettepanekuid arvestada ja sellist ühis-konna arengustenaariumi ellu viia, siis oleksime esi-meseks riigiks maailmas, kes suudab pelga deklaree-rimise asemel jätkusuutlikkust tegelikult ellu viia.

■ Sotsiaalne tugi teadmusühiskonnale

Võrgustikud ja tagasiside

Liikumine teadmusühiskonna suunas saab toimuda vaid olukorras, kus seda toetavad olulised rühmad ühiskonnas ning toetajad ise on seotud koostöövõrgustikega. Seetõttu tuleb igati ergutada püsivate koostöövõrgustike kujundamist riigiasutuste, erasektori ja kodanikeühenduste vahel. Vaid piisava koostöökogemuse ja –kultuuri olemasolul on võimalik teadmusühiskonna jaoks vajaliku hajutatud otsustusmehhanismi tekkimine, kuhu panustavad väga erineva tausta ja kogemusega osapooled. Võrgustumise toetuseks võiks olla sellekohaste riiklike programmide ja rahastamisskeemide loomine, mille üheks analoogiks võivad olla sellised täna toimivad sihtsuunitlusega (ja tugevalt koostöövõrgustikele orienteeritud) programmid/rahastajad nagu näiteks Integratsiooni Sihtasutus, Tiigrihüppe Sihtasutus jt.

Teadmusühiskonna keskne mehhanism on hästitoimiv tagasisidesüsteem kõikidel otsustustasanditel. Ilma adekvaatse pildita ühiskonnas (ja selle erinevates sektorites) toimuvast on teadmusühiskond illusioon ning selline süsteem tuleb enamikes valdkondes alles luua. Igati tuleb toetada uuenduslike lähenemiste ja meetodite väljatöötamist arenguanalüüsi läbiviimisel, mille abil (muutuvat ja keerstuvat) tegelikkust adekvaatselt peegeldada.

Sotsiaalne toetus

Liikumine teadmusühiskonna suunas saab toimuda vaid nn vedava eliidi olemasolul. Nendeks on seda laadi arengust huvitatud rühmad ja inimesed, kes on nõus ka isiklikult panustama teadmusühiskonna “projekti” loomisse ja realiseerimisse. Vedava eliidi kujunemisele võiksid kaasa aidata järgmised sammud:

1. Eesti Arengukonverentsi (või konverentside seeria) organiseerimine, kus kogu teema saab erinevatest vaatenurkadest läbi räägitud koos teiste, täna teadmusühiskonna suunas liikuvate riikide kogemuste analüüsiga. Perspektiivis võiks Arengukonverentsi korraldada RA.
2. Eesti arengualternatiivide üle käiva sisulise diskussiooni algatamine meedias, meediakanalite kaasamine teadmuspõhisesse ühiskonnapeegeldusse.
3. Eesti arengueesmärkide ja teadmusühiskonna kujundamiseks näiteks nn panustajate lepingu ehk kokkuleppe kujundamine, selle kohta, mida üks või teine osapool on valmis Eesti arengusse panustama ning mis viisil ta seda teeb.

Eelkirjeldatu ehk teadmusühiskonna intellektuaalse ja sotsiaalse aluse kujundamine ei ole võimalik tänases külmutatud haridus- ja T&A kulutuste olukorras. Kui orientatsioon teadmusühiskonnale ei leia selget väljendust riigieelarves, siis seda orientatsiooni ei saa kujuneda.